

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, semantika ir pragmatika, Lietuvos kultūros ir bažnytinių tekstų istorija.

ŽEMAITIŠKOS TAPATYBĖS RAIŠKA: DĖLIONĖ IŠ KRETINGOS TARMĖS ŽODYNO (2011) PAVYZDŽIŲ

*nàėišvėšk žemāiti ęš kōntrībē /
vō_būs kas_nabōvę tōukārt // KTŽ, p. 459*

Expression of Samogitian Identity: Putting
Together the Examples from *Kretinga Dialect
Dictionary* (2011) into a Single Picture

*Better don't make a Samogitian lose patience /
or else things will turn out the way you would never expect // KTŽ, p. 459*

ANOTACIJA

Visaip tie žemaičiai yra vertinami: ir užsispyrę, ir nekalbūs, ir nepaslankūs, ir nemandagūs... Bet niekas taip gerai žmogaus būdo neišduoda kaip jo paties kalba. Ne vien tai, ką jis sako apie save ir kitus, bet ir kaip tai pasako. Turimas galvoje ne tik mandagumas, bet ir pati formuluotė. Pats kalbantysis to savo pasakymo išskirtinumo gali net nejausti. Kiek lengviau jį atpažinti užšaldytą rašte. Nemažai žemaičių šnekamosios kalbos perliukų suguldyta į Juozo Aleksandravičiaus *Kretingos tarmės žodyną*. Remiantis šio žodyno teikiamais duomenimis, straipsnyje stengiamasi parodyti, kaip žemaičiams kalbantis skleidžiasi jų požiūris į patį save ir kitus, įvairius gyvenimo tarpsnius, supančią aplinką, galimybę būti vienam ir kartu su kitais, mėginant sutarti ir susitarti.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žemaičiai, tapatybė, autentiškumas, dialogiškumas, vertybės, įsipareigojimai, emocijos.

ANNOTATION

Samogitians are viewed differently: as stubborn, silent, sluggish, even impolite... But there is nothing that can better show a person's character than his/her language. Not only what a person says about him/herself and others but also how he/she says it. Not only from the perspective of politeness but also wording. The speaker may sometimes not even feel the exceptionality of his/her utterance. It is a bit easier to recognise it when it is frozen in writing. A number of gems of spoken Samogitian can be found in the *Kretinga Dialect Dictionary* by Juozas Aleksandravičius. Based on the data provided by this dictionary, the article attempts to show how the Samogitian attitude towards themselves and others, various stages of life, the surrounding environment and the possibility to be alone and to be together with others by trying to get along and to agree unfolds itself while speaking.

KEYWORDS: Samogitians, identity, authenticity, dialogicity, ethics, commitments, emotions.

IVADAS

Asmens žemaitiškumo atpažinimas kitos etninės (lietuvių ir ne vien tik jų) grupės asmeniui gali būti įspėjamasis ženklas. Suprask, žmogau, jei prieš tave žemaitis ar žemaitė – lengvo bendravimo su juo ar ja gali nesitikėti. Ar iš tikrųjų tie žemaičiai ir žemaitės taip ryškiai išsiskiria iš kitų Lietuvos etninių grupių atstovų? Kodėl jie gali būti atpažįstami kaip žemaičiai net ir tuomet, kai patys žemaitiškosios tapatybės būdami ne Žemaitijoje ar ne su žemaičiais nedeklaruoja? Pavyzdžiui, jei sugeba puikiai kalbėti bendrine lietuvių kalba¹, o savo žemaitiškumo net nelaiko išskirtinumu?

Dažniausiai įsivaizduojama, kad žemaitiškumas yra susijęs su keistu mąstymu² ir grubiu kalbėjimu, iš dalies nulemtu žemaitiškosios kalbos fonologijos³ bei keistų žodžių ir ypač skolinių (slavizmų ir germanizmų) gausos. Internetė nesunku rasti tokį grubumą ir keistumą mėginančių skoliniais iliustruoti žodynėlių (Kalniuvienė, par., 2007–2008; *Skouds* 2018) ir anekdotų rinkinių (*Žemaitėškė anekdotā* 2018). Žinoma, esama ir rimtesnių pokalbių, perspėjančių

¹ Apie tokio sugebėjimo išsiugdymo sunkumus ir tarmės įtaką, galinčią pasireikšti žemaičiui kalbant bendrine lietuvių kalba, žr.: Grinaveckis 1973: 31–35; Zinkevičius 1994: 126–131.

² Silvijai Papaurėlytei ir Kazimierui Župerkai išnagrinėjus tekstyno pavyzdžius ir atlikus laisvųjų asociacijų eksperimentą, labiausiai išryškėjo tokie žemaitiškumo bruožai: užsispyrimas, atkaklumas, kantrumas (Papaurėlytė, Župerka 2010: 190–192, 195–196, 197–198).

³ Dėl žemaičių kalbos statuso žr. Pabrėža 2017: 43–48. Išsamius žemaičių kalbos tarmių ir patarmių fonologinės sistemos aprašus žr.: Girdenis 1967, 2000; Atkočaitytė 2002; Murinienė 2007.

apie nykstančią žemaitiškąją tapatybę ar jai išsaugoti reikalingą ir brandžios savimonės, ir pastangų poreikį (Žimkutė 2008; Kajėnas 2013).

Žemaitiškosios savimonės ir tapatybės istorijos ir dabarties klausimai pastaruoju metu sulaukia vis daugiau rimto dėmesio (plg.: Bliumas 1997; Pakalniškis 2001; Papaurėlytė, Župerka 2010; Petreikis 2012; Pabrėža 2017: 31–36), bet dar yra likę daug neištirtų dalykų, nors tyrimams dirva jau visai neblogai paruošta. Kalbant apie žemaitiško kalbėjimo šaltinių leidimus, galima pasidžiaugti sėkme, kuri aplankė šiaurės žemaičius kringiškius ir šiaurės žemaičius telšiškius⁴. Šiaurės žemaičiai turi keletą publikuotų šaltinių, liudijančių unikalų XX amžiaus antrosios pusės žemaitiškojo kalbėjimo paveldą⁵:

- 1) Danguolės Mikulėnienės ir Daivos Vaišnienės sudarytą Juozo Aleksandravičiaus *Kringingos tarmės žodyną* (Aleksandravičius 2011), kurio iliustracinei medžiagai būdingas dialogiškumu pasižymintis autentiškas šiaurės žemaičių kringiškių kalbėjimas, žodyno sumanytojo kruopščiai užrašinėtas apie 60 metų⁶;
- 2) Alekso Girdenio parengtus ir 1996 m. knygoje *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais* publikuotus šiaurės žemaičių telšiškių tekstus, pasižyminčius nuosekliu dialogiškumu, impulsyvumu ir autentiškumu⁷;
- 3) Birutės Vanagienės *Šiaurės vakarų žemaičių žodyną: Ylakių, Lenkimų, Mošėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektas* (I t. – 2014, II t. – 2015). Žodyno pavyzdžiai (kartoteka kaupta 1957–1996 m.; žr. Vanagienė 2014: XXIII) yra ir autentiškajam dialogui, ir pasakojimui priskirtino diskurso pobūdžio.

⁴ Šiaurės žemaičių kringiškių ir telšiškių tarmių plotų ribas, kalbėjimo ir transkripcijos pavyzdžius žr. Lietuvių kalbos instituto sudarytoje *Tarmių žodyno duomenų bazėje*.

⁵ Apie žemaičių tarmės skirstymą ir šiaurės žemaičių, vadinamųjų dounininkų, kalbos ypatybes žr. Zinkevičius 1994: 85–87, 112–120; apie esminį šiaurės žemaičių telšiškių skirtumą nuo kringiškių, grindžiamą *u, i// o, e* kaita negalūniniuose skiemenyse, žr. ten pat: 114.

⁶ Žodyno kartotekos rinkimo ir sudarymo laikotarpis – nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio vidurio iki 2004 (plg.: Mikulėnienė 2011: XII; Vaišnienė 2011: XX).

⁷ Tarmių tekstų knygoje *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais* pateikti 1968–1985 m. paslėptu mikrofonu įrašyti Mažeikių r. Tirkšlių apylinkėje gyvenusių Alekso Girdenio šeimininkų ir kaimynų pokalbiai. Kaip gretimis šios tarmės kalbėjimo užrašų šaltinis minėtinas Juozo Pabrėžos, Vidos Marčišauskaitės ir Astos Leskauskaitės sudarytas tekstų rinkinys *Šiaurės žemaičiai telšiškiei* (2013). Tai iš esmės to paties laikotarpio tekstai, kurių nemėgusią dalį irgi sudaro A. Girdenio daryti įrašai. Tiesa, šių pokalbių autentiškumo lygmuo kiek kitoks, nes čia užfiksuotų kalbos situacijų dalyviai buvo specialiai kalbinami ir žinojo, kad pokalbis su jais yra įrašomas.

Nurodytuose spaudiniuose autentiškas žemaičių šnekėjimas įamžintas ir tapo raštijos dalimi⁸. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti pirmąjį iš paminėtųjų, ilgiausią tarminės medžiagos fiksavimo laikotarpį apimančią žemaitiško kalbėjimo iliustracijų šaltinį – *Kretingos tarmės žodyną* (toliau – KTŽ), kuriame perteikiamas šiaurės žemaičių kretingiškių tarme kalbančių⁹ žmonių mentalitetas. Labiausiai dėmesys bus sutelkiamas į tai, kaip šio žodyno¹⁰ iliustracinėje medžiagoje¹¹ atsispindi kalbančiojo ir jo apsuptyje esančių asmenų tapatybės suvokimas. Tapatybės raiškos samprata gryninama susitelkiant į dažniausiai pasikartojančių pasakymų modelius, dėmesį labiau kreipiant ne į atskirų leksinių vienetų savitumą (todėl svarbūs ne antraštiniai žodžiai, bet iliustraciniai pavyzdžiai), o į frazės, sakinio ar didesnės diskurso atkarpos semantikos, kartais ir struktūros, išskirtinumą, ypač – bendrinei lietuvių kalbai nebūdingo modelio frazių vartojimą. Tokia dėlionė iš išskirtinumu pasižyminčių, pasikartoti linkusių diskurso atkarpų gali atskleisti žemaičiams priimtinių vertybių skalę, jiems būdingus pasaulio suvokimo modelius, kurie kitos etninės grupės atstovui dėl jų savitumo ir keistumo gali pasirodyti esantys susiję visai ne su tomis ypatybėmis ir tikslais, kurie jais iš tikrųjų nurodomi.

Šios publikacijos struktūra tokia: įvadinėje dalyje trumpai apibūdinamas tyrimui pasirinktos medžiagos atrankos principus nulėmęs vertybinių nuostatų tinklas, galintis padėti nustatyti ryškiausius žemaitiškosios tapatybės bruožus. Toliau žemaitiškojo pasaulėvaizdžio savitumą atspindintys diskurso ypatumai grupuojami pagal semantiką, o kartais ir semiotiką, aptariant reikšmę ir kai kuriuos formulavimo aspektus, kartu atkreipiant dėmesį į išskirtinumu pasižyminčių pasakymų priežastis ir motyvus, o kartais ir į gramatinius kai kurių frazių ar sakinių struktūros ir sandaros ypatumus. Medžiagos atrankos

⁸ Minėtinas dar vienas žemaitiško kalbėjimo įrašų leidimas – Zofijos Babickienės su kolegėmis parengti šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės tekstai su komentarais (2007).

⁹ Daivos Vaišnienės manymu, *Kretingos tarmės žodyną* labiau tiktų vadinti ne Kretingos tarmės, bet „Kretingos šnektos (ar Kretingos apylinkių šnektų) žodynu“ (plg. Vaišnienė 2001: XX). Tačiau vertinant žodyną ne pagal medžiagos rinkimo vietų lokalizaciją ir *įvadinėse pastabose* autoriaus nurodytą šios šnektos užimamą ~600 km² plotą ir jo ribas, J. Aleksandravičiaus sumanytas pavadinimas visai pateisinamas, nes žodyno medžiaga puikiai tinka visų šiaurės žemaičių kretingiškių kalbėjimo ir mąstymo būdai iliustruoti. Apie pagrindines tarmės ypatybes, žodyno sandarą ir pasirinkto pateikimo būdo principus daugiau žr.: Aleksandravičius 2011; Vaišnienė 2011: XXIX–XXXIII.

¹⁰ Mišraus – varijuojančio tarp diferencinio ir išsamiojo – žodyno tipo pasirinkimas greičiausiai nulėmtas autoriaus nuostatų kaitos ir ilgo bei skirtingo žodžių užrašymo laikotarpio, plg. Vaišnienė 2011: XXI.

¹¹ Apie tai, kad šis žodynas labiausiai vertintinas kaip unikalios tarminės medžiagos šaltinis, žr.: Mikulėnienė 2011: VIII; Vaišnienė 2011: XXXIV. Siekiant to unikalumo, žodyne palikta ir ne visai tiksliai atkurtų žodžio reikšmių (plg. Vaišnienė 2011).

metodas – selektyvusis intuicinis, orientuotas į savitumu pasižyminčių ir (ar) dažnai pasikartojančio struktūrinio tipo frazių modelius. Kadangi tyrimo medžiagos apimtis labai didelė, o šiuo metu dar nėra paskelbta KTŽ elektroninės versijos, statistinė analizė neatliekama, bet produktyvesnio semantinio ar semiotinio modelio pateikčių variantiškumui iliustracijų pateikiama gausiai. Straipsnyje žemaitiško kalbėjimo iliustracijų atkarpos pateikiamos stengiantis kuo tiksliau perteikti KTŽ taikomą fonetinę transkripciją¹².

1. ŽEMAITIŠKO ELGESIO RAIŠKA KTŽ KALBĖTOJO PASAULĖVAIZDYJE

Pradedant kalbėti apie žemaitiškos tapatybės dëlionę, būtina pabrėžti tai, kad nemaža KTŽ iliustruojamosios medžiagos dalis yra ne monologinio naratyvo, bet aktyvaus dialoginio diskurso atkarpos, pvz.:

- 1) *nò kãp êt?* //
– *gèrã / êt kãp par_svêista* // 91
- 2) *kãp tàu bêt?* //
– *kãp kèlò kùoję / tẽp ẽr_ẽt* // 91
- 3) *kãp_tò gîvenì?* //
– *tẽp sãu / vędõtẽnê / nẽ gèrã / nẽ prãstã* // 484
- 4) *vò_kũ tò tõrgavuosi / ka_étì ì_tõrgo?* //
– *étò sàvì parúodítę ẽr_ì_ketùs pasẽveiztẽtę* // 460
- 5) *ar_ẽsẽu nòmẽi / a_nõi?* //
– *nõi nõi / tũjãu ẽsẽu* // 261
- 6) *ẽškẽisk smólkês / jog_matãu / tòrì* //
jè / vò rási mõn patê rẽks // 335
- 7) *kãp_ãš ẽsõ / ka_lĩn?* //
gèrã / ka_lĩn / gẽrãu ãugsi // 217
- 8) *nu_mãmã gavãu nõksa i_nõgara òž_niekùs* //
gãva nõksa õž_naklãusĩma // 258
- 9) *sò_anõu nĩeka rĩmta naẽšvési / õns tik plõškõu / ẽ_vẽskas* //
pàkõl jãuns // ẽ_plõškõu / vò ka_apsẽžãnĩs / ẽ_sõrimtĩes // 310

Tiesa, dauguma KTŽ iliustracinių pavyzdžių yra vieno asmens ištarta frazė ar sakinys, bet aktyvų dialogiškumą juose išduoda ypač dažnai pasirenkami deontinio modalumo sakiniai, kuriuose gausu klausiamosios ar (ir) liepiamosios

¹² Apie šios fonetinės transkripcijos principus ir ypatumus daugiau žr.: Aleksandravičius 2011: 17–18; Vaišnienė 2011: XXIII–XXIX.

nuosakos vartojimo ar kitokių dialogiškumo raiškos gramatinių rodiklių, pavyzdžiui, kreipinių ir emocijų raiškos nuorodų – jaustukų, ištiktukų, keiksmazodžių ir pan. Pvz.:

- 10) *pavažôuk túolâu* // 477
- 11) *kàs pri_jûsa nãuji?* // 319
- 12) *a_nësi pri_dârba nataksûojęs*¹³ // 438
- 13) *või kũ ànëi vârga vësa nákti pri_tã šnàpsê* // 318
- 14) *navartalúoketîes ônt_šlapë žúolë / vākã* // 476
- 15) *vākã / jûs dëdlê šûntat / nurârînsët kũ_nûors nu_lentinâ* // 335
- 16) *viëžlúok grêtau / jôg pavielóusêu* // 483
- 17) *a_jûs_žënúot / kãm î_jûsa žôsis / mûsa àvëžûos* // 458
- 18) *kêik dôusi radîbu / râdau tâva brokštêklë* // 332
- 19) *bën_ësi rãganûtis / ka_tëp êšdikâuji* // 332
- 20) *êk_tò nu_móna gálvã sò_vesãs sáva rakîbalãs*¹⁴ // 334

Tai leidžia ryškiausiai šio žodyno iliustracinių pateikčių bruožu laikyti autentišką dialogiškumą, frazių sudarymo, pateikčių bei atsiradimo požiūriu rodantį kitokią diskurso raišką nei ta, kuri būdinga pasakojamajam naratyvui (išvengiama į prisiminimus nukrypstančio pasakojimo ypatybių¹⁵), ir šį žodyną laikyti kalbėjimo, žemaičiams būdingo įprastinėse kasdienybės situacijose, atkarpų ir pavyzdžių šaltiniu. J. Aleksandravičiaus sugebėjimas kaip didžiąją KTŽ iliustracijų dalį pasirinkti ne pasakojamąjį stilių perteikiančio diskurso, o kasdienybės pokalbių atkarpas daro šio žodyno medžiagą gyvesnę, nei to būtų galima tikėtis žinant, kad KTŽ iliustracijos yra XX a. antrąją pusę apimančio laikotarpio, kai dialektologinių užrašų metu pagrindinis dėmesys buvo sutelkiamas į vyriausių, sėsliausių informantų pasakojimus, paveldas. Kas nulėmė tokią sėkmingą KTŽ iliustracinės medžiagos atranką, galima tik spėlioti. Viena iš priežasčių galbūt yra ta, kad KTŽ sumanytojas medžiagą rinko ir užrašė vienas ir greičiausiai tai darė aplinkoje, kurioje būdamas sugebėdavo tapti savas ir beveik nematomas informantams, o gal jis užrašinėdavo įdomiausias frazes slapčia arba iš atminties. KTŽ diskurso atkarpos labai dažnai rodo kalbėtoją–informantą buvus ne pasyvų, į prisiminimus ir pamokymus kryptantį pasakotoją, o aktyvų situacijos dalyvį, kurio kalbėjimas susijęs su tikroviškais kasdienybės situacijomis ir aktualiomis užduotimis. Tokį, kuriam rūpėjo dabartis ir artimiausia ateitis, todėl pamokymai ir vertybės atsiskleidžia trumpomis frazėmis.

¹³ *takšóti, tākšo, takšója, ~ójë* – ‘drybsoti, tysoti, gulėti’ KTŽ 438

¹⁴ *rakýbalas* – ‘įrankis’ KTŽ 334

¹⁵ Apie prisiminimus būdingą naratyvą žr. Harré 2008: 702–703; apie pasakotojo, kaip įvykių liudininko, vaidmenį žr. Kurkowska-Budzan, Zamorski 2009: XII.

Straipsnis pagrįstas prielaida, kad KTŽ iliustracijos perteikia tam tikrą kalbančiojo¹⁶, atstovaujančio daugybės nuasmenintų (nenurodytos arba neatskleistos tapatybės) individų patirtims ir pateiktims, paveikslą, išryškėjančią pamėginus rūšiuoti vienokių ar kitokių kasdienybės situacijų išprovokuotus tam tikrus pasakymų modelius. Tokie pasakymai bet kuriam žemaitiškoje aplinkoje užaugusiam asmeniui yra tikrai atpažįstami, tik vertinami kiekvieno skirtingai – kaip priimtinas ar nepriimtinas kalbėjimo būdas. Nė vieno asmens tapatybė nėra tobulai vientisa (Helm 2009: 13), bet kai kurie kiekvieno iš mūsų bruožai vis tiek pasireiškia ryškiau. Tai leidžia manyti, kad panašios struktūros frazės ir panašaus pobūdžio vertinimus įpratę laikyti norma žmonės turi turėti kažką bendra. Vien dėl to, kad jie taip yra auklėti ir yra susitaikę su jiems nurodomomis, gal ir nepriimtinomis, gal ir neįprastinėmis, bet bent jau girdėtomis tokio elgesio galimybėmis. Todėl KTŽ užfiksuoti ir tam tikrą elgesio modelį reprezentuojantys pasakymai, atskleidžiantys kalbantiesiems svarbiausius dalykus, gali padėti nubrėžti tam tikrus tapatybės kontūrus, neišvengiamai būdingus žemaitiškos kilmės asmenims vien todėl, kad jie mąsto ir kalba žemaitiškai, t. y. tam tikru būdu.

2. PAGRINDAS: ASMENS TAPATUMO RAIŠKOS KRITERIJAI

Į daugybę detalių suskaidytą paveikslą bandant sulipdyti į vieną atvaizdą, reikia tam tikros atramos. Pradedant pagal KTŽ dėlioti žemaitiškosios tapatybės dėlionę, tokį karkasą patogų sukurti pasiremiant Florence Kluckhohn ir Strodtbecko L. Fredo (1961) pasiūlytu vertybinių nuostatų tinklu, sudarytu iš trinarės sistemos, labiausiai orientuotos į žmonių tarpusavio santykių, laiko ir veiklos sampratą bei jos raišką (Dumont 2002 [1983]: 256; Hills 2002).

2.1. Vertybinių nuostatų tinklo kontūrai

Siekiant sudėlioti sumanytą žemaitiškumo dėlionę, KTŽ tenka skaityti kaip romaną¹⁷, kurio veikėjai (nuasmeninti ir įslaptinti) trumputėmis frazėmis atveria

¹⁶ *Kalbančiojo* ir *kalbėtojo* sąvokos straipsnyje vartojamos kaip sinonimai. Vyriškoji giminė pasirinkta kaip apibendrinamoji, galinti atstovauti abiejų lyčių kalbantiesiems, kai iš atkarpos nėra akivaizdi adresanto lytis.

¹⁷ Čia tikty palyginimas su Julio Cortázar'o „Žaidžiamė klases“, kai skaitančiajam nuolat tenka grįžti iš vienos knygos vietos į kitą.

asmenybių paslaptis ir taip skaitytojui leidžia išsiaiškinti jų pasaulėvaizdį modeliuojančių vertybių reikimąsi. Suprasti vertybių sistemą ir vertinimo raiškos modelius siekiant nustatyti tapatumą yra labai svarbu, nes vertindamas ką nors asmuo visada apibūdina ir patį save arba atskleidžia savo esmę (Helm 2009: 12). Vertinimų patikimumą labiausiai gali užtikrinti autentiškas kalbėjimas, nes višuminiis kito asmens supratimas įgyjamas tik su juo kalbantis. Pasak Martino Buberio, tik dialoge kitas atsiskleidžia kaip esatis, kurios kiekvienas pasakymas, veiksmas ir požiūris yra paženklinanti atpažįstamumo galimybę suteikiančio universalumo žyme (Phillips 2011: 30). Kalbėjimasis yra ryškiausiai reprezentuojama neišvengiamos tarpusavio sąveikos, apimančios bendravimą ir su artimiausios aplinkos žmonėmis, ir su mus supančios bendruomenės nariais, dalis.

Vertybes laikant asmens tapatumo dalimi, o asmens sprendimams (taigi, ir tapatumui) labiausiai įtaką darančias normas suvokiant kaip elgesio maksimas (Helm 2009: 12–15), svarbu išsiaiškinti asmenį labiausiai atskleidžiančias emocijas, tokias kaip garbingumas ir gėda (Helm 2009: 11), ir pagrindinius asmens tapatumo raiškos kriterijus, kuriuos nulemia įsipareigojimai. Bennetas Helmas (2009: 17) skiria tris įsipareigojimų ir su jais susijusių emocijų grupes.

Moduliuojantys įsipareigojimai (angl. *transitional commitments*) yra susiję su giliųjų emocijų amplitude, nulemiančia požiūrio kryptį (Helm 2009: 23–27). Ta amplitudė gali būti grąžinanti į praeitį ir prisiminimus (pavyzdžiui, negatyvia emocija laikomas rūpestis ar nerimas, atsirandantis nuogąstaujant dėl atitikties vertybinės skalės reikalavimams, p. 27), arba ji gali būti pozityvi, į ateitį nukreipianti numatymo emocija (susijusi su pasitikėjimu (angl. *self assurance*) kaip sugebėjimu atitikti vertybinės skalės normą, p. 25).

Vertinamieji įsipareigojimai (angl. *tonal commitments*) nulemia teigiamą arba neigiamą emocijos toną. Vertindamas ką nors, asmuo nustato ir apibūdina savo santykį su vertinamu dalyku ar asmeniu – tokia identifikacija yra neatsiejama nuo paties asmens (p. 14). Vertės būna įsikūnijusios tapatybėje, kuriai paklūsta ją sudarydamos (p. 14). Asmens tapatybė neatsiejama nuo gyvenimo būdo, kurį asmuo laiko vertingu, ir tai yra susiję su įsipareigojimais, kurių pasirinktas gyvenimo būdas reikalauja (plg. p. 14). Asmens tapatybės raiška yra sluoksniuota. Taigi, norint nustatyti vertybių gelmę, reikia suprasti vertybių skalę, sudarančią mūsų tapatybės dalį. Asmens svarba pačiam sau yra neatsiejama nuo jį suformavusios vertinamų dalykų visumos; asmuo ir jo vertybės suponuoja vienas kitą kaip dėmesio centras ir jo apsuptis (p. 31). Asmens tapatybėje įsikūnijusios vertybės paskatina jį rinktis tam tikrą gyvenimo būdą – tokį, kurį jis laiko vertingu (p. 28). Intuityviai suvokiamas vertybių lygis nulemia asmens tapatybę (p. 28).

Esminių įsipareigojimų (angl. *focal commitments*) pagrindu laikomas rūpinimasis (p. 15–19). Jis reiškia, kad kažkam suteikiama gerovė ir ji priklauso nuo to, kaip ta gerovė suprantama ir kiek tas daiktas ar asmuo svarbus besirūpinančiajam

(p. 18–19). Rūpinimasis kitu visada reikalingas dėmesio ir veiksmų (p. 15). Įvertinimas yra rūpinimosi raiška, kurioje atsiskleidžia asmens ar daikto svarba. Ir kad rūpinimasis kitais būtų sėkmingas, asmuo privalo pakankamai mylėti save¹⁸.

Kalbant apie įsipareigojimus, svarbu atkreipti dėmesį į dalies ir visumos santykį, atsikleidžiantį suvokus tikruosius veiklos modelių motyvus arba tikslus (plg. p. 19). Asmens tapatybės ir vertybių ryšys parodo, kodėl tapatybė yra taip glaudžiai susijusi su emocijomis ir emociniu charakterio tipu: priklausomai nuo to, kaip klostosi įvykiai – į gerąją ar į blogąją pusę, emocijų skalė gali keistis nuo teigiamo (pasididžiavimas) iki neigiamo (gėda) savęs ir kitų vertinimo (plg. Deonna, Teroni 2009: 34).

2.2. Vertybinių nuostatų tinklo užpildas

Skaitant KTŽ iliustracinius pavyzdžius, labiausiai krinta į akis jais sukuriamas jau minėtas tikroviško pokalbio įspūdis. Įminti aptariamo šaltinio iliustracijų natūralumo ir patrauklumo paslaptį turbūt galima pasitelkiant ir autentiškumo, ir pozicinių veiklos vaidmenų (angl. *positioning*) reikšmės vertinimą. Romas Harré, aptardamas socialinei psichologijai tinkamo mokslinio metodo parinkčių galimybes, primena Johno Langshawo Austino (1964) performatyvų teorijoje išryškintą pasakymo efektyvumo apibrėžimą: pasakymas laikytinas efektyviu, jei yra išartas reikiamo asmens, tinkamomis aplinkybėmis ir yra teisingai suprastas adresatų (Harré 2008: 696). Vaidmuo tam tikroje šnekos akto atkarpoje yra momentinis tam tikrų teisių, pareigų ir įsipareigojimų kito asmens atžvilgiu prisiėmimas; šioms pozicijoms būdingas laikinumas – jos gali būti keičiamos, atšaukiamos, nepripažįstamos, išplėtojamos (Harré 2008: 697). Kiekvienas tos atkarpos kalbėtojas arba klausytojas tai, kas yra pasakyta ir padaryta, gali konstruoti remdamiesi skirtingomis pozicijomis ir tai skirtingai vertinti, nors visus bus pasiekusi ta pati kalba (p. 697). Tai, žinoma, galioja ir kiekvienam mėginančiam pristatyti bent kiek apibendrinantį šnekos akto interpretavimo galimybių modelį.

3. VERTYBINIŲ NUOSTATŲ DERINIAI IR JŲ REIŠKIMASIS KALBANT

Sudarant žemaitiškų vertybinių nuostatų tinklą, vertingiausia KTŽ iliustracinių pavyzdžių dalimi tampa kalbančio asmens vertinamąjį požiūrį į save ir

¹⁸ Apie įvertinimą ir meilę sau žr. Helm 2009: 23.

supančią aplinką atskleidžiančios frazės. Tokios KTŽ frazės toliau bus aptariamoms kaip kalbėtojo (kalbančiojo) pasakymai:

- 1) apie save patį ir kitus (dėmesį kreipiant į tų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–bet kuris individas*);
- 2) apie laiką ir erdvę (aptariant savęs ir aplinkos vertinimo kaitą įvairiais gyvenimo ir ciklinio laiko rato tarpsniais);
- 3) apie buvimą ir veiklą (kreipiant dėmesį į įvairias savarankiškumo ir bendradarbiavimo galimybes bei tokių galimybių vertinimą).

3.1. Požiūris į save ir kitus

3.1.1. Pašnekovui apie save

KTŽ medžiaga leidžia pamatyti ir savimi pasitikintį, ir kitus sugebantį atjausti kalbantįjį, ironiškai nusakantį minimalius savo poreikius ar tam tikras būdo ypatybes (jautrumą, sėslumą ir pan.), pvz.:

21) *on_stõbõrkâuõ tõfõ gâlva / võ on_gâlvo kepõrẽ //* 395

22) *áš èsõ tũoki mênkštuonálẽ¹⁹ // vęsũ gailõus //* 239

23) *pri_tã žemẽi èsõ vęsa õmži prisẽrẽšes //* 318

Kalbantis mėgsta pabrėžti išsiugdytų gebėjimų savitumą, savo fizinį pajėgumą, drąsą, tam tikrose situacijose išryškėjančius universalius sugebėjimus ar ribotas galimybes, pvz.:

24) *áš múokõ pasẽstũotẽ on_galvã //* 24

25) *gĩvenãu sõ_çẽgũonãs er_ẽšmũokãu çẽgũonẽškã //* 60

26) *kàs mõn bẽsõs kiluomẽiteris / áš pãrẽtõ grẽtã vẽn //* 484

27) *tõmsĩes áš nalõbõ bẽjũotẽ //* 439

28) *kãurã pri_vęsũ dãrbũ dãbã ètõ //* 159

29) *áš gãlõ tiktã prãžingẽnẽ²⁰ ẽšgẽrtẽ //* 318

Tam tikrų asmeninių galimybių (įgytų ar likimo suteiktų) pranašumą mėgstama pabrėžti palyginimu, pvz.:

30) *tàs mõn ĩr zõiki vẽitũo pakẽltẽ //* 442

Palyginimas gali turėti nuorodų į konkrečią aplinką (pvz., vietos prieveiksmis *ten*) arba būti absoliutinamas (plg. 33–34 pavyzdžius su netiesiogiai savą sėkmę pabrėžiančia prielinksnio už konstrukcija ar absoliutų savo išskirtinumą pabrėžiančia fraze *nei vienas žmogus*), pvz.:

31) *áš bõvãu tẽn vęsõ_senũju //* 489

32) *áš bõvãu tẽn vęsõ_stẽprẽsis //* 489

¹⁹ *minkštonãlis*, ~ẽ – ‘kas jautrus, minkšto charakterio’ KTŽ 239

²⁰ *prãžinginiaiĩ* – ‘ne iš eilės, vieną praleidžiant’ KTŽ 318

33) *mōna tētis ǝž_vēsūs geřâusis* // 449

34) *ni_vēns žmūgōs tēik naēšgēr ǝndēns kăp_ăš* // 256

Kartais KTŽ kalbėtojas atvirai kalba apie lengvesnius ar sunkesnius sveikatos sutrikimus, pvz.:

35) *ēsǝ šęndēina dēdlē nagalīngs* / *ni_pri_dârba nēšǝ* // 248

36) *bēški pabīęǝ ę_tūjău dīkstǝ*²¹ // 77

37) *mōna rōnkas ę_kūǝęs dēdlē plēišiē* // 303

38) *mōn vėdǝrē ǝžtǝka* // 458

Pasitikėdamas pašnekovu, jis gali prasitarti (kartais palyginimu sukurdamas linksmumo įspūdį, žr. 40 pavyzdį) apie tokius dalykus, kuriuos net ir tuo atveju, kai jie akivaizdūs, nebūna lengva pripažinti, pvz.:

39) *šītăš*²² *atšękielău tūoks sǝřǝžęs* / *navīkęs* / *ba_ûpa* // 346

40) *vărgstǝ kăp mǝsęs păplavûos* // 277

41) *ēsǝ sǝsęğrăužęs* / *nīęka nabnûořǝ* / *ēsǝ tēp kăp_kărtę vėdăms* // 482

42) *ėk_tǝ* / *žăltī žăltī* / *kăp mōn nabsēnkas gīvėntę* // 496

43) *mōna abǝdǝms văkǝms mēnks pruoťelis* // 22

44) *sunkǝs mōna gīvėnēms* / *ălī nīęks napadiēs* / *kǝu_pridiēs ę_bīėdavuoťeis* // 74

KTŽ sunku rasti kalbančiojo nuorodų apie jo nuolatinis (ilgai trunkančius) socialinius vaidmenis, greičiausiai dėl to, kad kalbančiajam ir adresatui tai yra akivaizdūs dalykai, bet gali būti paminimas laikinas pareigybinis vaidmuo, atliekamas kartu su kitais asmenimis²³, pvz.:

45) *mēs tǝukărt kėlę ǝjē*²⁴ *medīncēms*²⁵ *zǝikūs vărīem* // 464

Siekdamas pabrėžti asmeninę nepriklausomybę, KTŽ kalbantysis gali nurodyti vertybinių įsipareigojimų neturėjimo faktą, greičiausiai taip pat laikiną, pvz.:

46) *kăs mōn* / *nă_patī* / *nă_văkă* // 248

KTŽ galima rasti pavyzdžių, rodančių, kad kalbantysis nėra įsitikinęs, ar adresatui pasisekė jį atpažinti, arba jis pripažįsta apsirikęs mėgindamas nustatyti kito asmens tapatybę; kartais, susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, kito asmens atpažinimo gali būti išsižadama prisiekiant, pvz.:

47) *a_tǝ mōnī mată?* 31

²¹ *dỹkti*, ~*sta*, ~*o* – ‘dusti, ilsti’ KTŽ 77

²² *šỹtais* adv. – ‘širyti’ KTŽ 414

²³ Apie *aš*, kaip teksto adresanto, visais atvejais inkliuzyvinį santykį su *mes* žr. Rosinas 1996: 36.

²⁴ *ųjis* – ‘varovas’ KTŽ 464

²⁵ *medinčius* – ‘miško sargas, eigulys’ KTŽ 232

- 48) *ąš jáu pàts matâu / ka_tėkrā ànà atplíesťu²⁶ // 305*
49) *nà_tàs žmùogòs bòva / ąš pársėveiziejâu // 478*
50) *[a_pažísti ànũ? //] – nê / napažísto / žegnúojòus // 497*

KTŽ kalbančiojo regėjimas tiesiogiai susijęs su aplinkos ir besiklostančių situacijų reikšmės supratimu ar kito asmens nuotaikų (nulemtų kūno kalbos) atpažinimu, pvz.:

- 51) *túolāu stuovíedāms òns mòn mírktėlėje // ę_ąš_vėskū sòpratâu // 239*
52) *kúo_čė bālėnì tas_àkìs / ąš vėstėik nabėjâu // 23*
53) *ta_mùsa sòsiedė bāsiedontì gālva nulėdòsìs / ąš sòpratâu / ka_*
kas_nùors atsetėka // 210

Sėkmingo matymo nuoroda gali būti pritaikoma supratimui ir (ar) savarankiškumui patvirtinti, pvz.:

- 54) *ąš pàts vėskū maťau // 287*
55) *mònėi ęšvėiz / ka_ėsì gríėšnòs / āusis raudúonòu // 116*

Matymo svarbos supratimas lemia nusiskundimus regėjimo sutrikimais (atkreiptinas dėmesys į apibūdinamo veiksmo reikšmės suabsoliutinimą neiginiu ar prieveiksmiu), pvz.:

- 56) *ka_bėški ĩ_tòmšì / ąš ę_namatâu // 439*
57) *mòn tònkė àkìs sòk lāukò // 440*
58) *tėik pavargâu / kad_ę_àkìs pradíję raibòlòutę // 332*
59) *ka_kiėlau kūli / ę_žėžėlpas²⁷ ęš_ākū ęšlėkę // 502*

KTŽ yra daugybė panašaus modelio nuorodų, rodančių, kad kalbantysis akylai saugo asmeninę erdvę ir draudimais ar pastabomis stengiasi per arti neprisileisti kito asmens, galinčio (mėginančio) tos erdvės ribas ne vien žvilgsniu, bet ir kitokiais būdais pažeisti, pvz.:

- 60) *túoks apsėsmòrglūojęs ę_dabâr lėndì mòn ĩ_àkìs // 378*
61) *naveizėik ĩ_mònì tēp àkìs ikėrtòsìs // 23*
62) *kúo_tò gráuñis ĩ_mòna pòsė? 116*
63) *naapipòrsluòk²⁸ mònės // 327*
64) *naapipòtřuòk²⁹ mònės / pasėtrauk túolāu // 331*
65) *naapmėltėnėik mònės / kūoks ėsì mėlťėns // 238*
66) *nanumuolėnėik mònės // 242*
67) *nànutėpk mònės sò_tuokės bjaurės drabùžės // 445*
68) *naaptėrluòk mònės sò_sáva bjáuřũoms rònkũoms // 445*

²⁶ *atplėščioti* – ‘eiti skėščiojantis’ KTŽ 305

²⁷ *žižilpa* – ‘žiezirba’ KTŽ 502

²⁸ *apipurslòti* – ‘aptaškyti seilėmis, apipurkšti’ KTŽ 327

²⁹ *apipùtrioti* – ‘ištepti putra’ KTŽ 331

69) *kúo_tò tēp ɔnsəkʷəmpê / mɔn pòtì sáva dváse?* 201

70) *nadòl̥kĩnk cê sáva pláukũ / apìplaukən̥esi mɔnì //* 303

71) *nanutaukən̥iek mɔna drabũžu sɔ_sáva táukənũoms rɔnkũoms //* 442

Kito asmens mėginimus priekaištauti ar šmeižti kalbantysis taip pat suvokia kaip grėsmę savo tapatumui, todėl nori išsiaiškinti tokio elgesio priežastis, reikalauja atsiprašyti arba pasišalina, pvz.:

72) *kúo_tò mɔnì jĩedi káuras dẽinàs?* 95

73) *kúo_cê knẽsĩs pri_mɔnẽs vẽsa lãika?* 178

74) *ka_pradiẽjẽ šãuk̥tẽ ɔnt_mɔnẽs / aš_šũoks / aš_tũoks / aš_anũoks //* 26

75) *naduovẽnũošɔ vẽsa ɔmžɔ / jẽ naatsẽprašĩsi //* 79

76) *ka_vẽsuokẽs žũodẽs mɔnì ĩemẽ kėrnũotẽ³⁰ / aš_ẽr_ẽšẽjãu //* 156

Tam tikrose laikinai truncančiose situacijose nykstantį savo panašumą į patį save KTŽ kalbėtojas mėgsta apibūdinti vaizdingais palyginimais, pvz.:

77) *pàrẽdãms nušlapãu kãp ž̥ɔrkẽ //* 93

78) *ẽsɔ kãp vẽštã nušãlɔsi / nuč̥ɔškɔsi //* 66

Dėl ligų įvykę kūno ir savijautos pokyčiai apibūdinami kaip sugrąžinę į anks-tesnę būseną ar net pakeitę tapatumą, plg.:

79) *aš_stabũklĩngã ẽšgẽjãu //* 387

80) *aš_tũoks k̥ɔžĩs³¹ pasẽdarãu pò_lẽgã //* 167

Kalbančiajam akivaizdu, kad išvaizdos ir kūno pojūčių pokyčius gali sukelti tokios emocijos kaip išgąstis ar nuostaba, pvz.:

81) *bãisɔs raudũonis mɔnì tũjãu ẽšmuš / ka_ẽšsẽgɔstɔ //* 337

82) *tēp ẽšgɔndẽna tas_kẽpšɔs / ka_ẽ_dabãr báugolĩs tàbẽm //* 41

83) *mɔn_ẽ_pakãušis pranẽža / ka_ẽšgẽrdãu túokẽ naujĩna //* 259

KTŽ kalbėtojas gana retai tiesiogiai nurodo savo mėgstamus dalykus, nebent tai būtų mėgstamas įrankis, valgis ar oro sąlygos, pvz.:

84) *mɔn_gẽrãusẽ sɔ_savɔujɔ kãplɔ rãutẽ rɔpɔtẽs³² //* 145

85) *mɔn_kleckĩnẽ³³ ẽ_bɔvɔsi pabũk //* 169

86) *mɔn_sẽlkẽlẽ ẽ_bɔvɔsi pabũk //* 58

87) *darĩkẽm_ẽ_vĩedarũ šĩ_kãrta / aš_jãu pasẽlgãus³⁴ //* 477

88) *mɔn_tĩnk túokĩ vĩesɔmã / nẽ sɔšali/ nẽ pãrkãisti //* 483

³⁰ *kėrnɔti*, ~*oja*, ~*ojẽ* 2. 'keikti, negražiai kalbėti' KTŽ 156

³¹ *kiũžis*, ~*ẽ* – 'lepus žmogus' KTŽ 167

³² *ropũtẽ* – 'bulvė' KTŽ 349

³³ *kleckĩnẽ* (hibr.) – 'tarkuotų bulvių kukulių sriuba' KTŽ 169

³⁴ Atkreiptinas dėmesys į dvigubą refleksyvumo nuorodą – *pasiilgaus*.

Kur kas dažniau KTŽ kalbėtojas savo pomėgius ir vertinimus išsako netiesiogiai – eliminavimo būdu paryškindamas tai, kas nepatinka. Neiginio konstrukcijomis visai drąsu išsakyti nostalgiką santykį su tėviške, pvz.,

89) *jòg jêgo nàbūt tũos žėmės / gimtėnės / ę_mõnės nàbūt // 58,*
ir nurodyti nemėgstamus asmenis, jų savybes ir įpročius, pvz.:

90) *tũoki navĩkõsi žmũogãus nabovãu ni_mãtes³⁵ // 253*

91) *nanũofo ni_matĩtę tũokũos ęspruogtãkės / vò_žãnitẽis / ni_ęš_tũola // 129*

92) *namĩlo sò_svetemãs drabũžės darĩtẽis // 238*

Nemalonų santykį su apkalbamu objektu dažnai pasistengiama nurodyti vienai ar kitaip pabrėžiamu, hiperbolizuojamu, suabsoliutintu neigiamu veiksmazodžiu, pvz.:

93) *zõikĩena mõn nãtĩnk / naapsėvežõ³⁶ ànũos vãlgĩtę // 494*

94) *ni_vežĩetę naapsėvežõ ànũos vęta vãlgi // 483*

95) *nãšvarę pataisĩta vãlgi šęrdi apkũlęs tavãlgãu // 194*

96) *ãba àš atskėisõus kũošę sò_pęino / ãba čĩstã navãlgĩšõ // 21*

97) *vũi kãp àš nãkẽntõ paveikslãvẽmũos // 288*

98) *baisãusẽ nãkẽntõ narnẽklũ / vò tũoki vĩra gavãu // 251*

99) *tũokę jãu aldabẽjẽs³⁷ ę_nãkẽntõ // 24*

100) *mõn dẽdlẽ nãtĩnk kęršas kãulęs / nãkẽntõ ànũ // 157*

Kokios nors trūkstamos ypatybės tikslesniam apibūdinimui taip pat pasitelkiamos neiginio konstrukcijos, pvz.:

101) *àš nãbtõfo mẽiga / mẽigtõ kãp zõikis kãuro mẽigõ // 494*

102) *tas_mõna vãks tãšę³⁸ vęsa nãkti / àš ni_ãkũ nasomėrkãu // 442*

KTŽ esama pavyzdžių, kai kalbėtojo nenoras paklusti pašnekovo pageidavimui (greičiausiai išgirdus pasiteiravimą apie ketinimus) parodomas išvengiant neiginio, pvz.:

103) *tũokẽi šãltẽi àš ęšõ tãu i_mĩesta / ęk_tõ šęktę // 450*

Pasitaikančias savo vikrumo (nevikrumo), sėkmės (nesėkmės) išprovokuotas momentines situacijas KTŽ kalbėtojas gali apibūdinti išvis išvengdamas veiksmazodžio, plg.:

104) *àš tẽisãu i_õpi sò_vęsõ nèšmenẽ // 256*

105) *dĩngt mõn_i_gãlva nẽtę sò_ãnãs / ę_lẽkãu gĩvã // 77*

³⁵ Bet panašios konstrukcijos sakiniu (jei apkalbamas objektas neturi neigiamo epiteto) gali būti pasakomos ir pagyrimas, pavyzdžiui: *tũoki mẽrkala nabovãu ni_kaštavũojęs* KTŽ 239.

³⁶ *apsivežẽti* – ‘pakešti’ KTŽ 483

³⁷ *aldabijã* – ‘kas triukšmauja’ KTŽ 24

³⁸ *tãšyti, tãšo, tãšẽ* intr. – ‘labai kosėti’ KTŽ 442

KTŽ galima rasti diskurso atkarpų, kuriose užfiksuotas kalbančiojo susirūpinimas sau nepavaldžiomis ateities situacijomis. Tokio susirūpinimo raiška yra įpareigojimų perdavimas (pageidaujama rezultatą susiejant su pažado davimu adresatui ar bandymu tokį pažadą iš adresato gauti) arba nurodymas, pvz.:

- 106) *atidōušo jūms gīvēnema*³⁹ / *vō mōnì tōrīesēt nukāršintē* // 147
 107) *jē trūopītōmēs*⁴⁰ *mōn numērtē* / *a parvēši i_*krētīnga paláidūotē* // 457
 108) *ka mōnēs nabūs* / *mōna mamunēlē tōrīesi ožveizētē*⁴¹ // 479

Kalbėtojai akivaizdu, kad ginčai ir konfliktinės situacijos susijusios su nema-lonia savijauta ir savigrauža, pvz.:

- 109) *vōi* / *tūoks ānūos drúožēms tēisē vēskū i_akis* / *mōn nātīnk* // 81
 110) *tō gailīēsīs* / *pāskōu kākūsi kāp šōu* / *jē mōnēs naklausīsī* // 152
 111) *tēp_āš atšāurē anām atsaķāu* / *ka_pāskōu gailīējāus* // 33

Esama pavyzdžių, kai konfliktinėse situacijose pasistengiama su kitokią nuostatą turinčiu asmeniu kalbėti labai trumpai ir aiškiai, pvz.:

- 112) – *āš nātēkō i_*dēiva tiēva* //
 – *tō nātēki* / *vō_āš tēkō* // 447

Žinoma, taip būna ne visada. KTŽ užfiksuotas veiksmų atlikimo galimybių išskaičiavimas kiekybiniais dauginamaisiais skaičiaus reikšmės prievaisiais⁴² iki trijų (vietoj įprastinio dviejų variantų nurodymo⁴³) leidžia matyti KTŽ kalbėtoją turint užsispyrimo įvairiose situacijose, pavyzdžiui, ne vien siekiant pamiršti rūpesčius ir užmigti, bet ir bandant įgyvendinti rimtesnius sumanymus, pvz.:

- 113) *verfāus ē vēinēp* / *ēr_ōntrēp* / *ē_trētēp*⁴⁴ / *vēs tas_pāts* // 454
 114) *jē vēinēp nāēšēs* / *ōntrēp darišo* / *vō_jē_nē* / *trētēp darišo* // 454

3.1.2. Tiesioginiai nurodymai adresatui

KTŽ iliustracijos rodo, kad dažniausiai tiesioginio adresato tapatybė kalbėtojai yra puikiai žinoma, aiški ir įprasta. Kalbančiojo dėmesio centre dažniausiai atsiduria artimas žmogus, su kuriuo kartu praleidžiamas nemenkas gyvenimo laikotarpis, todėl juos sieja tam tikri įsipareigojimai, nulemti ne vien noro bendrauti, bet ir tam tikro socialinio vaidmens (motinos, tėvo, sutuoktinio ir pan.).

³⁹ *gyvėnimas* – ‘sodyba, žemė, ūkis’ KTŽ 109

⁴⁰ *trōpyti, ~ija, ~ijē* (sl.) – ‘taikyti, pataikyti’ KTŽ 456

⁴¹ *užveizėti* – ‘prižiūrėti’ KTŽ 479

⁴² Plg. Ulvydas 1971: 435.

⁴³ Plg. panašios situacijos apibūdinimą: *ē vēinēp metōus* / *ē_kētēp metōus* / *nīkāp nāožmingō* // KTŽ 257; 484. Čia *mestis* – ‘verstis’, žr. KTŽ 257.

⁴⁴ *treteip* – ‘trečiaip’ KTŽ 454

Su atsakomybe asmeniui susiję ir jam keliami reikalavimai. Ne kartą išpažįstamas suvokimas, kad žmogaus esmės nepakeisi (plg. tokią nuomonę iliustruojančius 264–269 pavyzdžius), bet tikras kasdienybės situacijas iliustruojantys KTŽ kalbėtojų teiginiai akivaizdžiai lemiami būtinybės patarti adresatui ar jį išmokyti nurodant, paliepiant ar pagiriant. Dauguma KTŽ iliustracijų užfiksuotas kalbėjimosi su pašnekovu būdas atskleidžia, kad tiesioginis adresatas yra kalbančiam itin artimas asmuo (vaikas, sutuoktinis, motina, tėvas, brolis, sesuo ar pan.), kuriuo jis rūpinasi ir už kurį jaučiasi atsakingas. Todėl pastebimas kiekvienas įprastumo neatitinkantis poelgis ir apie tai vienaip ar kitaip jam pasakoma, kartais atvirai išsakant ir savąsias emocijas, pvz.:

115) *ėk tō nōmēi / jōg sošalā / tāva ę lūpas jau pamielėnāvōšes* // 233

116) *apibīek kēls sīkūs i rīnki⁴⁵ trúobūos ę sošēlsi* // 344

117) *kōr tō brāizīs nākti / palāuk / ęšāuš / ę parēsi* // 50

118) *à tē stēprōusi vēsa dēina pri šēina krúovēma?* 390

119) *dīel kūo tō èsi tūoki paplūroši⁴⁶ / a nāsērgi?* 309

120) *pāskōu / ka nutīksēm / rāsi ęr ožmėgsi* // 448

121) *apsėvėlēk šēltōjē blūska ę nasošālsi* // 48

122) *kām tō bovā / ka mōnēi tēp dēdlē šērdēs gīlē?* 142

123) *ęš šērdēis gēlomūos nūofo tāt tik gēra* // 107

Bendroje erdvėje būnančių asmenų rūpinimasis vienas kitu atsispindi ir kalboje. Didžiausia atsakomybė už namų ūkio reikalus ir bendrą sėkmę tenka namų šeimininkams, todėl jų lūpomis dažniausiai išsakomi vaikams skirti reikalavimai ir (ar) pamokymai, kaip dera elgtis. Draudimai, pastabos ir nurodymai dažniausiai yra susiję su elgesio namuose ar svetimoje aplinkoje, o ypač viešojoje vietoje, normomis, pvz.:

124) *pri vālgi nažaimūokis⁴⁷ / pagīnšo navālgōši* // 496

125) *nakāuluokētīs pri vālgi!* 159

126) *kuo žārgstuotīs / a ni gīēdas natōrēt // nažargstīkis pri vēsū* // 497

127) *vākā / būkēt nōmēi / navālkūokētīs pō kēmūs* // 160

128) *vākā / tiktā naāimatuokētīs⁴⁸ bažničūo / tēn rēks grāžē ēlgtētīs / mēlstētīs* // 22

KTŽ kalbėtojo rūpinimasis tiesioginio adresato tobulėjimu išryškėja iš ypač dažnų pastabų dėl nepakankamai estetiškos, bet be didelių pastangų pataisomos išvaizdos, dėl artikuliacijos ir kalbėjimo turinio. Ir, žinoma, dėl netinkamai

⁴⁵ *i rīnkį* – ‘ratu, aplinkui’ KTŽ 344

⁴⁶ *paplūrti*, ~sta, ~o – ‘pasidaryti aplėpusiam, suvargusiam’ KTŽ 309

⁴⁷ *žaimótīs*, ~ojas, ~ojēs refl. – ‘išdykauti, išsidarinėti, šaipytis, vaipytis’ KTŽ 496

⁴⁸ *áimatotīs*, ~ojas, ~ojēs refl. – ‘aimatas daryti, išdykauti’ KTŽ 22

pasirinkto duotų užduočių atlikimo būdo ir tempo. Pastarojo pobūdžio priekaištavimų modeliai gana įvairūs (nurodymas su palyginimu, liepiamosios nuosakos konstrukcijos, klausimai, pabrėžtinai asmeninės nuomonės intarpas) ir galintys reikšti ne vien kalbančiojo abejones dėl darbų atlikimo būdo tinkamumo, bet ir susirūpinimą dėl adresato fizinės ir dvasinės sveikatos, pvz.:

129) *rēk dāilē dērbtę / na_kāp_tō ka_priētī / makalāi makalāi / ę_vėskas //*

224

130) *dērbk nā_diel_akū / vō kāp sāu //* 72

131) *našėkalōuk / apsemėslīk pėrmō / ę_tik_tōukārt dērbk //* 412

132) *ožsėjemi sō_tuokės nīekniekēs //* 254

133) *kūo_tō railėnīēji / a_dārba nātōri?* 333

134) *natrasūok⁴⁹ vėsa dēina / ĩmkis kū_nūors rīmta //* 452

135) *natopėnōuk⁵⁰ / ĩmkis kāp rēkēt dārba //* 459

136) *mōn ęšvėiz / ka_tō_napāslėnki ētę //* 478

137) *kūo_tō mōrksā⁵¹ vėsa rīta?* 245

138) *našielūokis tēp / vō_tūjāu ę_r_ęšsęžūosi⁵² //* 408

Pastabos dėl išvaizdos dažniausiai pasakomos liepiamąja nuosaka, plg. etaloniui pastabos apie būtinybę susitvarkyti modeliu tapusią frazę:

139) **jūonā *jūonā / veiziēk / kūokēi tāva šūonā //* 478

Taip pabrėžiama pašnekovo atsakomybė dėl tinkamos laikysenos, šukuosenos, aprangos, švarumo ir, žinoma, tikimasi greitos ir tinkamos reakcijos į paliepimą, pvz.:

140) *nabūk tēp sōsėkūprėnēs / ęšsėtėisk //* 197

141) *nabūk sōsėkumpėnēs / nasōsėtŗāuk i_kōpra / ęšsėtėisk //* 195

142) *sōsēsōkōuk / tāva gālva kāp kėdėlę⁵³ //* 153

143) *tāva ę_nūosēs smetūonėna palėka / nusėčīstīk //* 377

Iš nepakankamo pastabumo, nulemiančio asmens netvarkingą išvaizdą, kartais linksmai pasišaipoma, pvz.:

144) *dōuk bėn_kātėnōu zūbus nulaižīte / vēsė rėibalėnis //* 342

Matant, kad pašnekovui gali prireikti daugiau pastangų susitvarkyti (ar naujam įpročiui išsiugdyti), pasitelkiami palyginimai (nes šmaikšti pastaba įsimintinesnė), pvz.:

145) *tō nusėtėpē sō_tūoms pėišūoms / kāp_vėls ęšvėizi //* 478

⁴⁹ *trasiōti, ~iōja, ~iōjē* – ‘bėgioti, dūkti, dykinėti’ KTŽ 452

⁵⁰ *tupiniūoti, ~iūoja, ~iūavo* – ‘delsti, nepradėti kaip reikiant dirbti, lūkuriuoti’ KTŽ 459

⁵¹ *murksōti, murkso, ~ōjē* – ‘būti paniurusiam, tūnoti, tylėti’ KTŽ 245

⁵² Čia *išsižiōti* – ‘pavargti’, plg. KTŽ 408.

⁵³ *kėdėlē* – ‘kas nors susivėlę, vėleklis’ KTŽ 153

146) *a_sò_òbagò meiguojê / ka_têp sòsèràbùojê drabùžê?* 332

147) *tò_plèmpì tū_òndenì kâp kârųė* // 304

Pageidaujamo pokyčio siekiama klausimu (dažnai retoriniu), kuriuo atkreipiamas dėmesys arba siekiama pristabdyti pašnekovo ankstesnio sumanymo įgyvendinimą, kol nebus sureaguota į pastabą, pvz.:

148) *kù_jūs tén dèrbùot / ka_vėsòs àlèns èsì* // 24

149) *tò vėsòs apsèpoukèniejê / kùoks èšvèizi* // 326

150) *kùoks tò èšvèizi / vėsòs nusèplunksnèniejê* // 311

151) *èsì vėsòs pòukèns / kòr_tò èsì!* 326

Kartais liepiamąja nuosaka formuluojamas prašymas atkreipti dėmesį į kito asmens išvaizdą. Tokio modelio pasakymais gali būti siekiama pašnekovo dėmesį sutelkti į apkalbamą asmenį kaip netinkamą partnerystei arba neigiamu to kito, pokalbyje nedalyvaujančio, asmens apibūdinimu atkreipti adresato dėmesį į jo paties išvaizdą, plg.:

152) *àlì tò paveizîék / kâp òns èšvèiz / vėsòs apsèlèdès / plòskùots / smòrglis vèsùmèt èštîšes* // 478

Dėl tinkančios tomis aplinkybėmis ar asmeniui derančios aprangos pasirinkimo ar parinkimo pagiriama, dėl netinkamos – pareiškiamą pastabą, pvz.:

153) *tâu prîtînk tas_kepalòšis* // 447

154) *apsèplūrenâ sò_tuòkè sòtîšòsa šlèbè / kùokì tàtâ èšvèizi?* 308

Panašiai gali būti pareiškiamą kritinio pobūdžio pastabą dėl netinkamai atliekamo socialinio vaidmens, pavyzdžiui, apeliuojama į motinos atsakomybę dėl vaikų aprangos estetiškumo, pvz.:

155) *tò_apšlūmpèni⁵⁴ tas_sáva mèrgàs tēp nàgražè* // 420

Daugybė panašaus modelio diskurso atkarpų KTŽ rodo, kad kalbantysis aky-lai saugo gyvenamąją erdvę⁵⁵. Įprastos tvarkos nesilaikantis adresatas sulaukia įvairiai dėmesį atkreipiančių (pavyzdžiui, pateikiant klausimą ar nurodant ypatybės apimties laipsnį) pastabų ir draudimų, plg.:

156) *a_namatê / jòg_èdâms èšglèžuojê tū_vèštîšûdi* // 110

157) *tò èsì vėsòs nusèpòrvèniejès* // 327

158) *èsì vėsòs nusètaukenièjès* // 442

159) *èsì vėsòs ònglèns / èk nusèčîstîk* // 25

160) *nusèpòrtînk / èsì vėsòs smèltèns* // 377

161) *pèrmò nusèpòrtînk ož_òngâ / èsì vėsòs snèigèns* // 379

162) *nê / tuoks_snèigèns i_trùoba nêk* // 379

163) *nakabînk pò_pèlna šaukšta / jòg vārvenì kùošè ont_stála* // 137

⁵⁴ *apšlūmpinti, ~ina, ~ino* – ‘negražiai, netvarkingai aprengti’ KTŽ 420

⁵⁵ Apie NAMŲ koncepto analizėje išsryškėjantį lietuviui būdingą šviesių, jaukių, gražių šiltų, tvarkingų namų suvokimą ir būtiną pastangų, atsidavimo ir darbo poreikį žr. Rutkovska 2017: 87tt.

Žodinės tradicijos turėtojams susikalbėjimas yra svarbiausias susižinojimo būdas, todėl KTŽ kalbantysis nenutylti savo nepasitenkinimo dėl neaiškios ar netinkamos pašnekovo artikuliacijos, perdėto judrumo, triukšmo ar netgi nesikalbėjimo, pvz.:

- 164) *kúo_tò pòrslúojís*⁵⁶ / *ka_pàsakûoji?* 327
 165) *kúo_tò ñâuzgi* / *roķòukis kâp žmúogòs* // 256
 166) *tò èsì naramĩbu naramĩbe* / *jòdì / kòšì / kròtì* // 251
 167) *natràškĩnk tũ_pũopĩefu* / *ẽš_prũota ẽšvarĩsi* // 452
 168) *a_nėbelis èsì* / *ka_naròkòujís ẽ_nĩeka mòn nasakâ* // 253

KTŽ kalbančiajam nemalonus tuščias ir beprasmiškas ar netinkamas adresato kalbėjimas, pvz.:

- 169) *kúo_tò_čè úomâuji*⁵⁷ *tûòkus nĩekùs!* 265
 170) *tò_žėbėlũoji tûòkus nĩekùs* / *papàsakûok kũ_nũors rĩmta* // 497
 171) *natarškĩek nĩeku* // 441
 172) *a_táva smagėnė pasėka* / *ka_tėp sakâ* // 375

Su kalbėjimo turiniu galima sieti ir skirtingas asmens vertinimo galimybes rodančius kreipinius (ir malonius, ir tapatybės esmei grėsmę keliančius) ir (ar) panašumo į ką nors nuoroda pagrįstus asmens apibūdinimus, plg.:

- 173) *pùputėli*⁵⁸ / *kâp tò bågĩveni?* 326
 174) *ẽ_tò / žáltĩ* / *kâp bågĩveni?* 496
 175) *ẽ_tò / pròncũzelĩ*⁵⁹ / *kũ_tò čè padarĩsi!* 316
 176) *ėk_tò* / *viejėgâudi vėns à viejėgâudi* / *kũ_čè gâudâ viejus* // 479
 177) *ẽ_tò / mėglâu* / *kâm tò tĩnkĩ!* 237
 178) *ẽ_tò / plõrza*⁶⁰ *à plõrza* / *kũ_tò žėnâ!* 309
 179) *ẽ_tò / mĩemi à mĩemi* / *kâp_tò eti?* 233

Pramanytus kreipinius apie save ar artimuosius, apkalbas kalbėtojas vertina kaip netinkamus; pastarosios suvokiamos kaip grėsmingos, bet galinčios apsaugoti adresatą nuo netinkamo elgesio, pvz.:

- 180) *ož_pràvardevėmũos* / *vàkâ/ gâusėt nu_tĩeva* // 317
 181) *nàkėšk sáva leĩžòvi kòr nàrėk* / *bũs gėrâusė* // 339
 182) *kúo_tò plõrški* / *jė nažėnâ* / *gėřâu nĩeka nasakĩk* // 309
 183) *apsėlėdĩnsi leĩžòvės* / *jė tėp darĩsi* // 209

⁵⁶ *purslòti, ~ója, ~ójė* – ‘taškyti seilėmis’ KTŽ 327

⁵⁷ *ómauti, ~auja, ~avo* – ‘nesąmones kalbėti, rėkauti’ KTŽ 265

⁵⁸ *puputėlis* – ‘mažutėlis’ KTŽ 326

⁵⁹ *prancũzelis* – ‘kažkoks neaiškus, ne toks kaip visi kiti’ KTŽ 316

⁶⁰ *pliurza* – 2. ‘kas nevykęs, netikęs (ppr. apie moterį)’ KTŽ 309

Konkrečiau, tapatybę nurodančio asmenvardžio paminėjimas garbingumo sampratai nepalankiose situacijose atrodo gąsdinantis, todėl pašnekovas gali būti guodžiamas, pvz.:

184) *nabejũok / tẽn_táva pàvardĩes namėnavũoje // 238*

Nepagrįstą pašnekovo puikavimąsi kalbėtojas gali įvardyti kaip nepelnytą, pvz.:

185) *ba_rėkala dėdėujĩs / túokũm asábu pėl̃ns sviets // 31*

186) *ėk_tò / bėpruotáli / veizĩek káp_tò gĩvenĩ // 43*

Pačiam pareiškiamus priekaištus kalbantysis laiko įkyriais ir pageidauja nekonfliktiško diskurso arba stengiasi pašnekovą nutildyti, o nepalankius linkėjimus ironiškai adresuoja nepajėgiam jų išpildyti adresatui, pvz.:

187) *nustũok tò katĩetę / tàs táva katĩejėms mōn lig_kāula ikĩrieję // 151*

188) *naeĩškũokis prĩkabu / røkũukis káp_žmuogòs // 319*

189) *kāulĩñk⁶¹ nakāulėnės / ànà vėstėik nĩeka navėiz // 158*

190) *najũukis eš_mōnės / eš_távės kėtę jũuksės // 135*

191) *døk dėivė eš_táva bōrnā i_kāulės āusi // 127*

Kita vertus, supratęs pašnekovo teismą, KTŽ kalbėtojas gali tai pripažinti net jei su juo nelabai sutaria, žinoma, nepamiršdamas to nesutarimo pabrėžti, pvz.:

192) *kad_e_mōna nėprietėlis / vėstėik teisĩngā pasākę // 254*

Kai kalbančiajam nepavyksta su adresatu (ar jų grupe) susitarti, situacija paliekama likimo valiai, plg.:

193) *jūs pasėkārket / káp_nũorėt / tęp_e_darĩkėt // 148*

3.1.3. Kalbantysis apie trečiąjį asmenį

Kalbantis su pašnekovu apie trečią asmenį, išryškėja apibrėžtumo nuorodų vartojimo būtinybė. Sėkmingam asmens tapatybės nustatymui žemaičiams paprastai pakanka vardo ar pavardės, pvz.:

194) **jũonis nudėrb nucàckėi tò_lázda / e_pōikė ešvėiz // 59*

195) **pėlik̃sis būt_ėjės / jė būt_pavadėnę // 58*

196) **stōnkōu prĩtĩnk_õustā // 447*

197) **martinkĩenę atėję pōukās apkėbosi // 326*

198) **žũobakienė dėdlė tĩnk_lėižõvi plàktę⁶² // 302*

Retkarčiais tam, kad nekiltų abejonių dėl apkalbamo asmens apibrėžtumo, prie asmenvardžio gali būti pridedamas žymimojo artikelio funkciją atliekantis įvardis *tas, ta*, pvz.:

⁶¹ *kiaũlinti, ~ina, ~ino* – ‘koneveikti, vadinti kiaule’ KTŽ 158

⁶² *liežuvį plàkti* – ‘apkalbinėti, liežuvausti’ KTŽ 302

199) *ta_*kũotrę nĩķõr nadērb / vø_tik_vãĩķũõjõs // 507*

200) *tas_*žaušėlis par_sáva slinkàvėma nĩeka ę_natõr // 374*

201) *velnãtis⁶³ / nã_vãks / tas_jũsa *jũonis // 480*

Su pašnekovu išsiaiškinus aptariamo ar apkalbamo asmens tapatybę, tolesniame diskurse paprastai pasitelkiami trečiojo asmens įvardžiai *ons*, *ana*, *anėi*, *anuos*. Jie dažniausiai ir vartojami kaip asmenvardžio substitutai aptariant su etinėmis nuostatomis susijusius (mandagaus bendravimo, padorumo raiškos ir pan.) pažįstamų asmenų elgesio modelius, pvz.:

202) *ka_søšėĩnkãm / õns vėsumèt pasėšvėĩkindãms pakĩlė kepõrę // 161*

203) *kad_kũmèt õns priētõ pri_mõnės ę_gėra žũodi pasakĩtõ / fũi nē /nĩkumèt // 195*

204) *õns vėsumèt palãbẽn ėdãms prõ_šãli / napramũžẽn // 247*

205) *ànã tẽkrã tũopšķę⁶⁴ / vėsumèt prašmũžẽn prõ_šãli ni_lãbas napasãķõsi // 450*

206) *pramũžėna ànã prõ_šãli kãp kãulę // 247*

207) *tẽkrõs šãudadũšis⁶⁵ / nē õns vũogtę bėję / nē i_bažnĩnčę ėt // 410*

KTŽ kalbėtojui svarbu aptarti apkalbamų asmenų tvarkingumo lygį, kiek dėmesio skiriama išvaizdai ar savitarpio santykiams su tais, už kuriuos aptariamasis asmuo yra atsakingas ir kuriais privalėtų rūpintis, pvz.:

208) *vø_apsėlėdėms ànũ ĩ baišãsis // 29*

209) *tẽn pri_anũ ĩr gĩvã nãtvãrka / vėskas mĩetlũõjõs vėsãs pãšalėš // 253*

210) *kũoks õns ĩr apsežėldėnės apsebõvės / kãp bazĩlõs // 41*

211) *natĩnkõntis ànėi pri_dãrba // 447*

212) *õns ĩ tẽkrõs tẽlėžis / nĩkuokēm rĩmtãm dãrbõu nãtĩnk // 444*

213) *dėdlė nažvėizėję ànã sáva žmũogãus⁶⁶ // 479*

214) *ànã gėrã õžvėiz sáva vãkũs // 479*

215) *ànėi tũ_sáva vãka àpgėrb / aptõmpa ęšlėsdamis i_muokĩkla // 439*

216) *kãp gĩvẽn tęp / bĩ tĩk anõdõ sõrõķõu⁶⁷ // 27*

KTŽ gausu pavyzdžių, rodančių, kad kalbant apie tolimesnius pažįstamus arba apie visai nepažįstamus asmenis paprastai pasitelkiamos apibendrintos asmens nuorodos (*žmogus*, *moteris*, *merga*, *vaikas* ir pan.). KTŽ diskurso atkarpoje jas dažnai lydi apibrėžtumo artikelio vaidmenį atliekantis parodomasis įvardis

⁶³ *velnãtis* – ‘išdykėlis’ (apie vaiką) KTŽ 480

⁶⁴ *tõpšķė* – ‘nevaleika, nevykusi, žioplã (moteris)’ KTŽ 450

⁶⁵ *šãudadũšis*, ~ė – ‘silpnadvasis, tuščias žmogus’ KTŽ 410

⁶⁶ Čia *žmogũs* – ‘vyras’, plg. KTŽ 503.

⁶⁷ *surokũoti* – ‘sutarti, sugyventi’ KTŽ 348

(*tas, ta*) ar kokybinis demonstratyvas⁶⁸ (*tuoks, tuoki*). Mažiau pažįstami asmenys KTŽ kalbėtojo dėmesio centre dažniausiai atsiduria dėl išvaizdos, elgesio ar kilmės išskirtinumo, pvz.:

- 217) *kūokęs ėlgas blakstienas tuo_žmúogāus* // 46
218) *tuo_žmúogāus tēp bjāurē trāškanūojes ākis* // 452
219) *tuo_žmúogāus tēik tīer / nō_žūodmēnis žūodmēnis* // 501
220) *tuos_mėrgūos ākis kāp vėštšūdē* // 489
221) *tā_mėrgā tuoki plōmpa / tēik parētōs / tēik pastātōs* // 302
222) *par_pātē pūga bōva ožbīegēs tūoks kailēnōučōs⁶⁹ pasēšēldītē* // 138
223) *tā mėrgā apšėkārsta vėsūokēs kāspenās ē_tēp ēt i_mīesta* // 147
224) *ta_mūotrēška ėlga lėižōvi tōr⁷⁰* // 214
225) *tās žmūogōs ī maišītīkrāujis / tievs ēš_vėinā vėitā / vō_mūotina ēš_kāž-kūoki kēta sviētā gāla* // 224

KTŽ kalbėtojui svarbus aptariamo asmens pasitikėjimas savimi ir mokėjimas apsiginti: aukštas pasitikėjimo lygis siejamas su kitų asmenų nepajėgumu apkalbama asmenį paveikti, o žemas apibūdinamas kaip formuojantis agresyvų daugumos elgesį su neapsiginančiu asmeniu; kalbėtojo užuojauta skriaudžiamam asmeniui parodoma jo apibūdinimu (pavyzdžiui, *nabagē, žmogielis*⁷¹), pvz.:

- 226) *prī tā mėrgā ànēi nāprisėkņēs⁷²* // 178
227) *tū_žmūogō vēsē nuknētū⁷³ / ōns namūok atsėgīnūotē* // 178
228) *ōns nābags kēnt nū_vēsū* 248
229) *tō_nabāgē vēsē údēi⁷⁴ kāp sōsērōkāvē* // 463
230) *tū_žmuogēli pātī pjūklēi ē pjūklēi kāuras dēinās* // 301

Pasitikėjimą gniuždančius priekaištus KTŽ kalbėtojas vertina kaip sunkią naštą (plg. ‘užsisėdimą ant vaiko’), pabrėžia kai kurių asmenų agresyvų ar nuolankų būdą ir stebisi tais asmenimis, kurie sugeba konfliktinėse situacijose išvengti priekaištavimo, pvz.:

- 231) *bāisōs ànūo ōntsēsėdēms⁷⁵ ōn_tuo_vāka* // 27
232) *ōns vāksēi kūožna vėina / ka_tik_tas_lēdas* // 472

⁶⁸ Plg. Rosinas 1996: 85.

⁶⁹ *kailinuočius* – ‘kailiniuotis, kas su kailiniais’ KTŽ 138

⁷⁰ *ilgq liežuvj turėti* – ‘mėgti liežuvausti’ KTŽ 214

⁷¹ Plg. *žmogēlis* – ‘vargšas žmogus’ KTŽ 503.

⁷² *prisiknīsti* – ‘prikibti’ (KTŽ 178), ‘prisikabinti’

⁷³ *nuknītoti, ~oja, ~ojē* – ‘įveikti, nugalėti’ KTŽ 178

⁷⁴ *ūdyti, ~ija, ~ijo* – ‘persekioti, barti, uiti’ KTŽ 463

⁷⁵ *antsēsėdimas* – ‘ujimas, užsisėdimas’ KTŽ 27

- 233) *õns nìkumèt mōn nīer õžmetēnīejes*⁷⁶ / *ka_ẽ_pẽktõujo bõvũom / vẽstẽik //*
236

KTŽ kalbėtojo užuojautos lauke atsiduria vieniši, pasiligoję, nukentėję nuo gaisro, nesugebantys savęs tinkamai prižiūrėti asmenys, pvz.:

- 234) *bīdà / tuokē legūtā muotrẽškā vėinā //* 215

- 235) *ta_vārgšẽ muotrẽškėlẽ pādegẽ bẽsõnti //* 267

- 236) **kuotrėlẽ ẽt vẽsumèt apseplũrẽnosĩ //* 308

Kartais KTŽ kalbantysis akivaizdų asmens neprisižiūrėjimą ir neatidumą sau pateisina dėl iš tam tikrų aptariamo asmens elgesio detalių matomo valios ir užsispyrimo derinio, pvz.:

- 237) *bātā soplīšẽ / šnũrėlẽ atserẽšẽ / vò õns šlõmštẽn*⁷⁷ / *ẽ_vẽskas //* 416

KTŽ kalbėtojo dėmesio centre atsidūrus vaikams, dažniausiai dėmesys sutelkiamas į išvaizdą, elgesį, gebėjimus, o paminėjus pastaruosius – ir ateities galimybes, pvz.:

- 238) *tàs_anũ vāks dāilõs kāp ānuolēlis //* 25

- 239) *ānũo vāks tũoks mǎžõs kāp kõlkėlẽ //* 25

- 240) *tas_anũ_vāks tũoks tẽžlis / navĩkẽs //* 446

- 241) *šẽtā_tũo vāka smõrglis vẽsumèt ẽštĩšẽs //* 415

- 242) *tas_vāks tũoks ẽštẽžẽs //* 450

- 243) *tas_vāks nĩmǎž nabẽjẽ svètẽmũ žmũoñũ //* 257

- 244) *nĩeka ẽš_tũo *vẽncũli vāka nabũs / ẽš_pāt mǎža ĩ tũoks pũstagālvĩs //*
329

- 245) *sõpratĩlvĩs vāks / ẽš_anũo ẽšāugs pruoťĩngs žmũogõs //* 400

3.1.4. Kalbantysis renkasi neapibrėžtumą (individualios *tu* reikšmės neutralizacija, elgesio maksimos ir apibendrinimai)

Siekdamas universaliau apibūdinti savo patirties modelius, KTŽ kalbantysis gali pasirinkti antrąjį asmenį įvardijantį *tu* kaip apibendrinamąjį įvardį. Tokiu atveju *tu*, kuris įprastame kontekste linkęs nurodyti išskirtinumu pasižymintį kitą asmenį, perima daiktavardžio *žmogus* reikšmę ir tampa bendrumo priedangą teikiančiu žodžiu⁷⁸. Neapibrėžtos referencijos *tu* vartojamas sakiniuose, kuriems sudaryti pasitelkiamos universalios (daugeliui indoeuropiečių kalbų

⁷⁶ *užmetinėti* (sl.) – ‘prikaištauti’ KTŽ 236

⁷⁷ *šlāmštinti*, *~ina*, *~ino* – ‘negrakščiai eiti’ KTŽ 416

⁷⁸ Apie neapibrėžtos reikšmės referenciją žr. Haspelmath 2000: 11. Lietuvių kalbotyroje tai apibūdinama kaip *tu* vartojimas apibendrinta reikšme (plg. Valeckienė 1965: 668), kaip individualios *tu* reikšmės neutralizavimas (plg. Rosinas 1996: 26) ar gramatinės metaforos atvejis (plg. Judžentis 2012: 114).

būdingos) taisyklės, susijusios su apibendrinamąjį pobūdį perteikiančia kiek specifine laiko santykių raiška: asmeninis įvardis neapibrėžtą reikšmę įgyja nu-pasakojant *irrealis* kategorijai⁷⁹ priskiriamas situacijas, kurioms apibūdinti pasi-renkamas negatyvus poliariskumas ir (ar) laisva parinktis⁸⁰, pvz.:

- 246) *nadêrbsi / nîeka natôrîesi // 459*
- 247) *jê nûori / ka_kas_ožâugtô / rêk nâga prikêštê // 136*
- 248) *ka_sâvęs navêizi / êr_apšlôrsti žmûogôs / apsêlêdi // 421*
- 249) *ali_kâp tas_cîrôlis⁸¹ pôikê gêid / klausîkis ê_nuorîek // 62*

Universaliam patirties modeliui apibūdinti ir elgesio maksimoms perteikti kalbėtojas dažnai renkasi beasmenes konstrukcijas, pvz.:

- 250) *rêk gêrbtê ê_mîlietê sâva tiêvus // 446*
- 251) *bîedûo rêk žmûogô gêlbîetê // 339*
- 252) *rêk pabîegtêis / jê kôr mùšas / ê_vêškas // 42*
- 253) *nârêk gòdîntê⁸² vâkû nu_mâža pârsevalgîetê // 119*
- 254) *napadûorô senûoms múotrêškûoms tâužîetê vîejus // 443*

Patirties situacijos KTŽ dažnai apibendrinamos sakiniais, kurių subjektas įvardijamas daiktavardžiu *žmogus* arba situacinį vaidmenį nurodančiu jo daikta-vardiniu (pvz., *vaikiukai*, *mergaitės*), būdvardiniu (pvz., *baguotam*) ar įvardiniu substitutu (pvz., *kas*, *kitieji*, *kurie*), pvz.:

- 255) *prâsts žmûogôs / kâtrâs pasêžičûo⁸³ ê_nabrûpenas atdôutê // 499*
- 256) *pâdarbôs žmûogôs vêsôr dârba rônd // 267*
- 257) *sôsêviêlosês mêrgas namûok vêsû tônçu // 440*
- 258) *baguôtâm vêlš êr_i_kûošê šêk / vò biednâm ni_i_pôtra // 44*
- 259) *vaikôkâms vêsûmêt dêdlê tînk kû_nûors kâlêtê // 141*
- 260) *mergâtîems dêdlê tînk glôsûnôutêis / ânuos kâp katîtê glôsûnôujês // 111*
- 261) *sô_tûokô smêrdâlô kâs gâl bûtê kôpêtûo // 378*
- 262) *kêtêi apsežânêjê dêdlê gèrâ sôrôkôu // 165*
- 263) *kôrêi nâsotînk / êr_êš_šalêi véizônt bâisê îr // 448*

Neapibrėžtumo konstrukcijos pasirenkamos ir siekiant pasiguosti dėl žmo-gaus esmės nekintamumo, plg.:

- 264) *kôu vêlks gêmê / tôu ê_kârš // 147*
- 265) *jê kâs îr nusôsês / ôns tûoks ê_lêks // 401*

⁷⁹ Apie *irrealis* reikšmės sąsają su faktyvių implikacijų arba presupozicijų vengimu žr. Holvoet, Pa-jėdienė 2004: 90.

⁸⁰ Plg. Haspelmath 2000: 52, 64.

⁸¹ *cîrulis* – ‘vieversys’ KTŽ 62

⁸² *gùdinti*, ~*ina*, ~*ino* – ‘pratinti’ KTŽ 119

⁸³ *pasîžyčióti* – ‘pasiskolinti’, plg. KTŽ 499

266) *koprûota tiktã grabs baęštaisís* // 197

267) *apskrëtiëli / kãp ę_koprûota / tiktã kãps baęštaisís* // 29

268) *ęšmúokîsi tð kârve i_mëdi lëptę / nîkumèt* // 257

269) *bûoba na_ronkûovę / naęšvërsi / kúoki ànà ãr / túoki ę_bûs / napárdêrbsi*
// 481

Aptartos KTŽ kalbëtojo lingvistinės strategijos, pagrįstos atviru pasipasakojimu (atskleidžiančiu kalbëtojo aš), tiesioginiais apibūdinimais, skirtais nusakyti bet kuriam asmeniui ir aš (o esant kartu su kažkuo taip pat ir *mes*), *to* (ir iš kelių adresatų susidedantį *jūs*), *ons*, *ana*, *anëi*, *anuos*, nurodymais tiesioginiam adresatui (*to*, *jūs*, *mes*) ar universaliomis elgesio taisyklėmis ir modeliais (vengiant individualios asmens nuorodos), pokalbiuose persipina viena su kita. Čia jos išskirtos, kad būtų galima iš didžiulio įvairaus pobūdžio diskurso atkarpų kiekio sulipdyti tam tikrus ryškesnius KTŽ kalbëtojo bruožus, tiksliau, galimų bruožų amplitudę. Kad žemaitiško individo paveikslas darytųsi dar ryškesnis, visas nurodytas KTŽ kalbëtojo strategijas sutelkus (arba nebekreipiant dėmesio į jų savitumą) bus vertinami KTŽ užfiksuoti įdomesni pastebėjimai apie individo egzistenciją kaip buvimą tam tikru laiku tam tikroje erdvėje.

3.2. Požiūris į laiką ir erdvę bei savitarpio santykius

Tikrąją daugelio aukščiau nurodytų KTŽ kalbëtojo pasakymų, kurie iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti susiję vien su įpročiu priekaištauti, atsiradimo priežastį padeda suvokti KTŽ diskurso atkarpos, kuriomis fiksuojamas tam tikras kalbëtojo gyvenimo etapas ir atskleidžiama glaudi jo kasdienės veiklos sąsaja su įsipareigojimais.

3.2.1. Įsuktas į laiko ratą

Laiko ir jo tėkmės vertinimą atskleidžiantys KTŽ kalbëtojo sakiniai leidžia suvokti, kodėl kartais perdėm sureikšminamas dėmesys tvarkai (pastabos tiesioginiam adresatui dėl kasdinių įpročių laikymosi), o kartais pasireiškia išorinis nedėmesingumas (bendravimo su pažįstamais vengimas, atsirandantis iš baimės sutrukdyti įprastą darbų ritmą). Tokius dalykus atskleidžiantys modeliai rodo KTŽ kalbëtoją kasdienę veiklą suvokiantį kaip nuolatinį spirale besisukantį judėjimą į priekį. Tokio judėjimo atskaitos taškas dažniausiai yra dienos ir metų ciklai, pvz.:

270) *mets_nu_mëta / dëinà nù_dëinã / tęp ę_r_ët ômžôs* // 261

KTŽ kalbëtojo kasdien pasikartojanti veikla susijusi su atsakomybe šeimai, pvz.:

- 271) *takoujo kūožna dėina tou kėlò i pērma* // 438
272) *kūožna dėina kãp tàs / tẽp tàs / plúovemûos / šlavemûos / žīgèvemûos* // 310–311
273) *vẽn tas šlavėnėjemûos kūožna mĩla dėina keik lāika àtēm!* 417
274) *ka_tò_tẽp ẽ_pàslẽnki⁸⁴ ožsẽimtẽ sò_pẽitàs / vėrði kūožna dėina ẽ_naikĩrst* // 374
275) *tò_kūožna dėina kū_nũors vės plavėnėji⁸⁵* // 303
276) *parėjẽs skòbẽnã apvėiz givũolũs ẽ_vĩel atgāl lèk* // 371

Kartais net gyvenimo trukmė KTŽ nusakoma pasitelkus ciklinį – sugrįžimo beveik į tą patį tašką – suvokimą. Plg. du beveik sutampančius teiginius, besiskiriančius tik judėjimo greičio apibūdinimu:

- 277) *dõntũ nabdiẽsò / bà_dõntũ atbiégau⁸⁶ / ba_dõntũ ẽr_ẽšbiẽgsò* // 42
278) *dõntũ nabdiẽsò / bà_dõntũ atẽjau / ba_dõntũ ẽr_ẽšẽsò* // 74

KTŽ kalbėtojas pabrėžia, kad norint sėkmingai įveikti kasdienės užduotis tenka sparčiai suktis, o kartais gyvenime būna ir metų metais besitęsiantis sunkmečio laikotarpis, pvz.:

- 279) *rĩta mēta tũ atsekĩlẽs rėk apsẽžĩgõutẽ⁸⁷ / vò_pàskõu sòsėvielõuji* // 459
280) *às dẽrbdãms navėizo darbàdẽini / àli vėizo / ka_dãrbs nagãišto* // 478
281) *sò_tũokò pòlkò dõuniedũ vākũ rėk gẽrã sòktẽis* // 84
282) *tẽik mētu ẽšgĩvėnũom tũokēm sòspaudėmẽ⁸⁸* // 401

Tam tikrų paros ir metų ritmo momentų svarbą fiksuoja įvairias laiko sampratas apibūdinantys sudurtiniai žodžiai, pvz.:

- 283) *tò_baparsẽbrãizã nõmẽi vėsumèt pãfũo naktũovėdũo⁸⁹* // 250
284) *gavau kėltẽis pòsãunaktĩ⁹⁰* // 328
285) *šimėta pėrmžėimĩ⁹¹ nãsaltà bõva* // 300
286) *pår_pàt darbĩelãiki⁹² ànà sòsẽsòka* // 69
287) *sò_tuokės nĩekãs naõžsẽjĩmk darbĩelãikĩ* // 254
288) *jòg nàb mažėlẽs / jàu žẽimmetẽs⁹³ kãulẽs / gāl ẽ_šãltãu pabũtẽ* // 500

⁸⁴ *pasliĩkti* – ‘netingėti, turėti norą ką nors dirbti’ KTŽ 374

⁸⁵ *plavinėti, ~ėja, ~ėjẽ* – ‘dažnai plauti’ KTŽ 303

⁸⁶ Čia *atbėgti* (prk.) – ‘gimti’, *išbėgti* – ‘mirti’, plg. KTŽ 42.

⁸⁷ *žygiuoties, ~iuojas, ~iãvos* – ‘liuobtis, ruoštis, namų apyvoką eiti’ KTŽ 500

⁸⁸ *suspaudimas* – ‘sunkus gyvenimas, vargas’ KTŽ 401

⁸⁹ *naktovida* – ‘vidurnaktis’ KTŽ 250

⁹⁰ *pusiãunaktẽ* – ‘vidurnaktis’ KTŽ 328

⁹¹ *pĩrmžiemis* – ‘žiemos pradžia’ KTŽ 300

⁹² *darbėlaikis* – ‘darbymetis’ KTŽ 69

⁹³ *žiemmitỹs, ~ẽ* – ‘kuris vienų metų’ KTŽ 500

Kiekvienam veiksmui būdinga įprastinė trukmė, o tam tikriems įvykiams reikalingas tam tikras asmens brandumo lygmuo, todėl ryškūs neatitikimai KTŽ kalbėtoją stebina, pvz.:

289) *napraėjė ni_miena kãp sòsetėka / vò_šė tàukš ər_apsežànėjė //* 443

290) *ànà apsekuorė⁹⁴ septĩnũolėkas mētu //* 148

Kalbėtojas įpratęs laiką, o kartais ir atstumą (žr. 292 pavyzdį), matuoti atkarpomis. Tokios atkarpos nurodomos pabrėžiant sutartinio laiko matavimo vienetą trukmę, pavyzdžiui, *visa / kiaura diena, pusė dienos, cielas metas, visas amžius* (kaip ‘sąmoningo asmens gyvenimo dalis’), arba nurodant konkretų tokių sutartinių vienetų skaičių, pvz.:

291) *plũnkãu⁹⁵ vėsa dėina ę_dėdlė pavargãu //* 311

292) *ęš_*plũngė i_*krėtĩnga rėk vėsa dėina plũnkte⁹⁶ //* 311

293) *kũ_tò sò_tòu tàpnuotė / òns par_vėsa dėina naapsėdėrb //* 440

294) *èsò kãuras⁹⁷ dėinàs apkrãuts sò_darbàs //* 159

295) *pársėterlũojė⁹⁸ pòsi déinũos //* 445

296) *ànà ęšvãrga ęšbõva cĩela mēta tēn //* 58

297) *par_vėsa òmži vĩrs párvėikę mònĩ lig_gĩva kãula sò_tòu sáva biēsėškò karãktũořo //* 487

298) *sò_tòu žànò àš_naatsėvũožėjãu vėsa òmži //* 491

299) *par_trėta mētu pragĩvėnsēm / šėtã ę_vãkã prãkòs⁹⁹ / pagėlbĩes //* 453

Laiko tėkmės greitį KTŽ kalbėtojas suvokia kaip reliatyvų, sietiną su asmens užimtumu, pvz.:

300) *ėlgĩbė tuos_dėinũos bũn / ka_nĩeka nadėrbi //* 123

301) *vėinàs jòukàs prėjė ta_dėinà //* 134

302) *ka_pãugi / dėdlė grėtã ęšbĩeg mētã //* 34

303) *ka_tòrĩ dãug dãrbũ / nĩ lãika ni_numėrte //* 58

Laiką KTŽ kalbėtojas įvardija kaip tąsią substanciją, kurioje žmogus keičiasi (auga, bręsta, sensta), savo ar kito asmens pasikeitimo, ypač susijusio su senėjimu, iki tam tikros ribos kartais visai nepastebėdamas, pvz.:

304) *tas_lãiks tėsas / vò_mēs sėnstãm //* 446

305) *àš vėnkãrt¹⁰⁰ pasenãu / ę_ganà //* 485

⁹⁴ *apsikãrti* – refl. menk. ‘ištekėti’ KTŽ 148

⁹⁵ *plũnti*, ~a, ~ė – 1. ‘su didelėmis pastangomis ką dirbti’ KTŽ 311

⁹⁶ *plũnti*, ~a, ~ė – 2. ‘su didelėmis pastangomis eiti’ KTŽ 311

⁹⁷ *kĩãuras*, ~a – 2. ‘išsisas, visas’ KTŽ 159

⁹⁸ *pársiterlioti*, ~ioja, ~iojė – ‘užgaišti’ KTŽ 445

⁹⁹ *prãkũsti*, *prãkuĩta*, *prãkũto* – ‘suaugti [...] sustiprėti’ KTŽ 199

¹⁰⁰ *vĩenkãrt* – ‘vienu kartu, drauge, iš karto’ KTŽ 485

306) *àna paséna / sukrėta vėnkâr // 485*

Kaip jau minėta, tokie pasikeitimai kalbančiojo suvokiami kaip turintys vykti tam tikru tempu, todėl aptariant individo amžiaus tarpsnius ir brandumą (pajėgumą) neatitiktis normoms ar ryškūs pasikeitimai nusakomi trūkumą nurodančiomis frazėmis, pavyzdžiui, *nieko nėra suprantas; nieko nebėra; mirti pirm laiko*:

307) *vaikėlis metu / àli nēka nē sòpròntos // 58*

308) *jáu pàugòsi pàugòsi / jáu ę_jòuka sòprònt // 34*

309) *tas_sénis tēkrā sòvaikīęjē / nabžėna nē kū basákos / nē kū badáròs // 471*

310) *jáu ęš_anūo nēka nàbīr / kâršatēs¹⁰¹ / nēka napadarīsi // 147*

311) *i_senátvē ta_mûotrēška pràdēd klāiktē¹⁰² // 167*

312) *ka_pasenáu / ę_lėgas isėmetē // 136*

313) *òns mēřę pėrm_lāika // 299*

314) *òns mēřę ba_lāika // 204*

Suvokdamas nenumaldomą laiko tėkmę, KTŽ kalbėtojas mėgsta pabrėžti tam tikro momento tinkamumą. Jo noras bendrauti ribojamas supratimo, kad be rimtos priežasties kito asmens trikdyti negalima, todėl stengiamasi išoriškai galimą nemandagių palaikyti elgesį paaiškinti vidine kultūra, pvz.:

315) *kāp sīkis¹⁰³ pri_pòsrītē parējē // 361*

316) *dàbār pàts darbiélāikis / natròkdīk mûsa // 69*

317) *sáka àtēk kùmet nùorintàs pri_mòņes / bēt kùmet àš ęšėšò ęš_nòmū / ka_nie_lāika // 58*

318) *nuõříėũò pasėròkòutē / àli bėjáu tròkīntē // 457*

319) *nanuoríejáu jûsa tròkīntē / díel_tũò ę_naatējáu // 457*

KTŽ kalbėtojas planuoja pats arba pataria kitam apmąstyti, kaip geriau veikti ar elgtis, pvz.:

320) *pėrmáusis dārbs rīta mēta / givùolūs apsėšėrtē // 300*

321) *prisėvėžiēm šėina vėsà žėimà // 483*

322) *mòn rúodũos / ka_vėsūs skòbėnáušūs dārbus rėk atlėktē pėrmáusē // 371*

323) *pasėdėk vùobulū rítòu ę_pòrītòu / vėsū nasòvágīk òn_kārta // 314*

Vienadienišką mąstymą ir su besikeičiančių nuotaikų kaita susijusį nepastovumą jis apibūdina kaip netinkamus, o ateitį skubančio laiko tėkmėje – kaip nepažinią, miglotą, pvz.:

324) *ka_tik_tòr / àna skòb kòu_gřėfáu ęšlėstē pėnīngūs / vėinũos dėjīnũos gaspadėņē // 210*

¹⁰¹ *kâršatis* – ‘gili senatvė, karšimas’ KTŽ 147

¹⁰² *klāikti*, ~sta, ~o – ‘kvaisti’ KTŽ 167

¹⁰³ *kaip sīkis* – ‘kaip tik’ KTŽ 361

325) *à̀nà ì kâp vîejì pàpòtamà / vèina dèina tēp / vò_kèta kètēp // 330*

326) *òns ì valòndîets¹⁰⁴ / à̀nòu nagâl pasērēmte // 472*

327) *nažėnà žmúogòs / kũ_àtnėš rítđėinà // 345*

328) *nažėnà / kũ rĩtuò_dėinà gâl pagėidũotė // 346*

3.2.2. Konkrečioje erdvėje (nuolat ar laikinai, vienas ar su kitais, vakar ar dabar, po mirties...)

Skaitant KTŽ ryškėja žemaitiško pasaulėvaizdžio ribos, kuriose kalbantysis svyruoja tarp siekiamybės būti savarankišku ir noro bei galimybių bendradarbiauti ar būti kartu kitais¹⁰⁵. KTŽ esama teiginių, rodančių, kad kolektyviškas kartais labai pageidaujamas ir savanoriškas (pavyzdžiui, susitelkimo reikalaujančiuose ūkio darbuose ar pramogaujant), o kartais jis apibūdinamas kaip priverstinis ir susijęs su noru atsiskirti (pavyzdžiui, kai tenka nuolat dalintis viena erdve).

KTŽ kalbėtojas erdvę dažniausiai apibūdina ne tik kaip vietą, bet ir kaip procesą – gyvenimą kartu su kitais (plg. *sykiu, kupetoj*). Žinant apie XX a. antrosios pusės, o ir ankstesnio laikotarpio, paprastų žmonių gyvenimo sąlygas, galima teigti, kad tas procesas yra susijęs su tam tikro skaičiaus (dažniausiai nemenko) žmonių nuolatinio arba dažnu buvimu nedidelėje namų (jais laikomos bet kurios priedangos) erdvėje (plg. buvimo toje erdvėje įvardijimą veiksmazodžiu *talpintis*). Toks buvimas suvokiamas kaip varginantis, pvz.:

329) *à̀nėi sĩkò gĩvėn // 361*

330) *pėrmò bøvũom à̀tskėrã / vò_dàbār sòmušė vėsũs i_kòpėta // 300*

331) *kòpėtũo¹⁰⁶ gĩvėndamis vėsė išėprėklėi // 197*

332) *tálpinsemũos kâp_nũors vėsė vėinũo trúobũo // 439*

333) *rási à̀nėi tẽn ęššėkârs / rási čė nabvėlsės // 148*

KTŽ pabrėžiamas nuosavų namų neturėjimo atgrasumas, nemalonias asociacijas kalbančiajam kelia net ir laikinas buvimas su žmonėmis ir triukšmingoje erdvėje, plg.:

334) *pakĩrĩje lig_kàkla tas_ĩnòmavėms¹⁰⁷ // 126*

335) *pėlnà trúobà bòva žmúoũ / traškĩje // 452*

¹⁰⁴ *valandėtas*, ~a – ‘pastovus, besikeičiančios nuomonės ar nuotaikos’ KTŽ 472

¹⁰⁵ Apie antropologų ir istorikų pristatomus kultūrinius modelius nuo stipraus individualumo ir stipraus kolektyviškumo žr. Harré 2008: 690–691.

¹⁰⁶ *kupeta* – 3. ‘būrys, draugė’ KTŽ 197

¹⁰⁷ *ĩnumavimas* – ‘gyvenimas nuomotame kambaryje’ KTŽ 126

Tačiau vienatvėje praleidžiamą laiką kalbantysis apibūdina su nepasitenkinimu, sieja tai su įsikalinimu (*nusikalėti*), atsiskyrėliškumu (*kaip bazylius*), tų pačių lėtų veiksmų kartojimu (*tep i kieblinėju*), pvz.:

336) *aš nusėkaliejau vėsa dėina vėns pàts nòmėi búdâms* // 141

337) *nusėkalieji žmúogòs búdâms vėns kòr nùors ožšėdàrēs* // 141

338) *gívenò vėns kãp bazĩlos*¹⁰⁸ // 41

339) *tėp ę kieblėnėjo vėns pàts pò nòmùs* // 153

Kito asmens galimybę būti ir gyventi vienam KTŽ kalbantysis vertina teigiamai, pvz.:

340) *nòjau anâm rūods*¹⁰⁹ *gèrã gīvėntę / vákã pãugę / vėns pàts* // 347

KTŽ esama frazių, kuriomis fiksuojamas galimas ar įvykęs asmens elgesio pasikeitimas (susijęs su laisve ar sutrikimu, pavyzdžiui, atėjus svečiui) likus namuose vienam, pvz.:

341) *vákã / naĩmblũoket mõna nuočĩnu*¹¹⁰ */ ka vėinẽ palėksėt* // 259

342) *vò kėikas / vò kėikas õns vėns palėkēs* // 153

343) *múotrėškũosēs kãžkòr ęšėje / mès vėinẽ bėsâm nòmėi* // 243

KTŽ kalbėtojai būdingas sėslumas, todėl toli nukeliavęs, o ypač – toli išsikraustęs gyventi asmuo apibūdinamas kaip nusigavęs (nusikoręs) į patį pragarą, pvz.:

344) *õns tøjakãrt nusėgáva i pátę pėkla* // 101

345) *tàs žmúogòs kãžen kòr nusėkuorę i pátę pėkla* // 148

Neaiškios erdvės apibūdinimas pasirenkamas ir norint nusakyti pomirtinio gyvenimo vietą, pvz.:

346) *ka numėrsēm / vėsė patėksēm i tøj raizgalĩnę* // 333

KTŽ kalbėtojai svarbus ir jo paties, ir su juo esančių asmenų erdvės privatumas, o jį gali pažeisti per glaudus buvimas, triukšmas ar smalsios svetimos akys, pvz.:

347) *par tøjnė sòdietę sòulã* // 440

348) *nėk ártėi / tøjò slũogas / prikėbĩšò* // 374

349) *tĩevs nagãl pamėigũotę / ka kas i rĩnki bráizũos* // 50

350) *ožšėdiesēm pirãnkas / ę nabšvėisòus nákti prò løjungus* // 299

Būtinumas saugoti namų erdvę gali būti apibūdinamas kaip tinkamo elgesio norma, pvz.:

¹⁰⁸ Palyginimas *kaip bazylius* taikomas kalbant apie vienišą žmogų, atsiskyrėlį (plg. KTŽ 41).

¹⁰⁹ *ròds* – 'tikrai' KTŽ 347

¹¹⁰ *nočynã* (sl.) – 'įrankis' KTŽ 259

351) *oṣṣedarîk dõrîs ę sò küobẽṇo*¹¹¹ *oṣṣekabînk / napadũoro / ka_átdaras dõrîs* // 179

Kartais erdvės parametrai yra pasitelkiami norint atkreipti dėmesį į laikiną kokios nors ypatybės (pvz., protingumo) trūkumą ar apibūdinti aukštą neįvykusio ar žemą įvykti turinčio veiksmo tikėtinumo laipsnį, plg.:

352) *dõrns par_vẽsa pẽlva / dáuḡāus nĩeka* // 85

353) *šẽp gõdros kãp vẽlks / vò_ka_prisẽḡĩerẽ / dõrns par_vẽsa pẽlva* // 119

354) *par_vẽina pláuka*¹¹² *távẽs nanũnẽšẽ vĩes nu_tẽlta* // 302

355) *õns ni_ẽš_tũola*¹¹³ *nãatẽs* // 256

Erdvės parametrai pasitelkiami ir tais atvejais, kai tenka kitam asmeniui nurodyti jam reikalingą kelio trajektoriją, plg. nuoširdžią ir ironišką kelio nuorodas:

356) *kõfõu atvažẽvũot / tõfõu ę grĩžkẽt* // 460

357) *kõfõu ijeĩ / tõfõu ę_ẽšẽk* // 460

Norėdamas pagirti dėl namų erdvės sutvarkymo, kalbėtojas pasiremia palyginimu, įtraukiančiu dvi aukščiausią hierarchinę poziciją užimančių erdvių simbolių kategorijas, pvz.:

358) *tvárkã kãp baṣnĩnũo / grãžẽ kãp dõngõu* // 41

3.2.3. Požiūris į bendravimą ir veiklą (nuoširdumo atpažinimas, darbštumo įvertinimas, atjauta ir paguoda)

Žmogaus buvimas visada lemiamas būtinybės būti kartu su kitais. Buvimo ir galimo bendradarbiavimo sėkmę KTŽ kalbėtojas pirmiausia sieja su asmens nuoširdumu. Apie nepatikimus ir dviveidžius asmenis pašnekovas dažniausiai perspėjamas pasitelkiant būdvardžiu *tikras* ar jo vediniais (*tẽkrus*, *tẽkra*, *tẽkreny-bẽ*) pagrįstų apibūdinimų nebuvimą, pvz.:

359) *õns_tũoks ẽš_tẽkra nĩer / õns_tik_ir_pasẽdẽrgẽs*¹¹⁴ // 73

360) *õns dẽdas dẽdẽlĩs gõdrũoõõs / àlĩ ẽš_tẽkra tũoks nĩer* // 119

361) *õns dáuḡ_kũ dãra díel_žmuoũũ àkũ* // 72

362) *tẽkrenĩbẽs ànũo kãlbũo ni_ẽš_tũola nĩer* // 447

363) *õns ĩ tũoks dãvatkã / kũ_čẽ sò_anõu oṣṣedĩesi* // 71

364) *anẽms ka_kũ_rẽk gãutẽ / ẽš_ãkũ ẽšlõp / vò_ka_rẽk dõutẽ / trẽnas ę_trẽnas* // 455

KTŽ kalbančiajam svarbu žmogaus geras būdas, jis nemėgsta ginčytis ir bijo įžeidinėjimų, pvz.:

¹¹¹ *kobinỹs* – ‘kablys’ KTŽ 179

¹¹² *Per vienã plaukã* – ‘beveik, be trupučio’.

¹¹³ *Nei iš tolo* – ‘tikrai’.

¹¹⁴ *pasidẽrgti refl.* – ‘apsimesti’ KTŽ 73

365) *ni_žūdōu vēitas nīer / ōns ī sōsīdēšks // 401*

366) *šērdēis oždavēms / vōt kās īr svarbāusis dālīks // 467*

Kalbėdamas su kitu KTŽ kalbantysis kreipia dėmesį į susitelkimą (trūkumu laikomas akių kontakto vengimas), kalbėjimo tikrumą (įtartinas atrodo ir nežemaitiškas kalbėjimas, kartais ir skirtingose vietovėse gyvenančių žemaičių šnekotos skirtumai), asmens supratingumą ir savęs vertinimą, pvz.:

367) *sō_anōu rūodas naęšvēsi / ànūo nāirīmūos¹¹⁵ vēns // 249*

368) *ōns ī tūoks verstakālbis / atseplūovēs ēš kàž_ēš_kōr // 481*

369) *gargždēškē bēški kētēp rōkōujēs nākāp kretingēškē // 100*

370) *ōns ī nasōrōkōujēms¹¹⁶ žmūogōs // 348*

371) *paskīrē vēršēsñōujō / ē_nabgāl sō_anōu bapasērōkōutē káp_sō_žmuogō // 488*

Nutikus bėdai, dirbant ar pramogaujant prireikia pagalbos, paramos. Visaip gyvenime nutinka, todėl kartais skundžiamasi vienišumu bėdoje, o kartais didžiuojamasi susitelkimu ir vienybe, pvz.:

372) *nūorīnts šōni apkabėnēs šāuk / nīeka naprišāuksi / ka_ī bīeda // 259*

373) *mēs lāikēmūos kāp vēns // 484*

374) *kāp līnksmā / kāp gērā būrīe // 216*

KTŽ gausu pavyzdžių, kai giriamasi bendru darbu (*mes, visi*) – jo mastu, spartumu, pasiektu rezultatu:

375) *mēs kāp rēkēt padėrbīējiem / pākōl pabėngiēm // 77*

376) *ka_inėkūom vēsē / tūjāu ē_pabėngiēm tus_gālūs rātutē // 257*

Dažni pastebėjimai, kad vienas asmuo ūkyje nėra pajėgus efektyviai dirbti, todėl patariama, guodžiamasi ar viliamasi turėti talkininkų, pvz.:

377) *tō_vēns tēn tapnūojīs vēsa dėina / bēn_vākūs pašāukis // 440*

378) *atvažōus brūolis ē_prikēbs¹¹⁷ / abōdō ē_padėrbsēu // 160*

379) *trējāu¹¹⁸ ka_kēbsēm / ē_grētā vēn pabėngsēm // 455*

380) *šētā ōntāug mōnēi padiejiējē // 267*

Asmens sėkmė KTŽ kalbantysis sieja su darbštumu ir sugebėjimu vikriai ir efektyviai atlikti užduotis, todėl energingi asmenys visada aptarinėjami ir pagiriami, o tais, kuriems nesiseka, stebimasi, pvz.:

381) *darbēm žmūogōu vēsōr gērā // 70*

382) *mėklos žmūogōs ōns īr // 237*

383) *kās pār smarkībē ànūos / lāksta kāp žaibs // 376*

¹¹⁵ *nāirymos* – ‘sukinėjimas, dairymasis’ KTŽ 249

¹¹⁶ *surokūoti, ~ūoja, ~āvo* – ‘sutarti, sugyventi’ KTŽ 348

¹¹⁷ *prikībti, prikimba, ~o* – 2. ‘pagelbėti, padėti’ KTŽ 160

¹¹⁸ *trijau* adv. ‘trise’ KTŽ 455

384) *patràkēs ę skōdrōms*¹¹⁹ *tuos_mérgūos* // 371

385) *nà_žingsnō ēt / ōns biēgtēnā biēg* // 42

386) *ĩ žmúoñũ / ka_anēms nikûoks dârbs nāvīkst* // 486

387) *žmúoñũ biednōms vēsūmēt ĩr ęš_nadarbōma* // 248

Sutuoktinio vikrumu ir darbštumu matuojama šeimyninio gyvenimo sėkmė, pvz.:

388) *mītrę žmūona tōrì* // 241

389) *ōns smārkōs / àlì ęr_ànà napīesti* // 251

Ieškančiam sau pagalbininko ar poros nurodoma, kokių ar kuriuo asmeniu nedera pasikliauti, pvz.:

390) *sō_navīkōšō žmúogō nīēkōr nagāl ožsēkēštē*¹²⁰ // 165

391) *sō_anōu nīēr_kūo ožsēdiētē / ōns ĩ tēkrōs mīnkštākūšis* // 239

392) *sō tōu plōškō*¹²¹ *gērāu naožsēdiētē* // 310

393) *gīvs téléžis / nīēkōr sō_anōu naožsēkēši* // 444

394) *rēk rīmta ęiškuotēis / sō_tūokō trēdalō*¹²² *kāp_tō gīvēnsi / vaikēli* // 454

Žemaitiško bendruomeniškumo ir bendravimo aspektus atskleidžia nuolankumą ir susitaikymą nurodantys KTŽ pasakymai, pvz.:

395) *priš_vīēji napapūsi / vākāli* // 330

396) *kūokì tātu biēdà / ōn_gālvō mēita nīēks natāša* // 24

397) *nō nīēka napašēksi*¹²³ *žmúogōs / tēp jāu bōva žadiēta*¹²⁴ // 495

Nuliūdusį ar susikrimitusį pašnekovą KTŽ kalbantysis užjaučia ir guodžia pa-brėždamas galimybę rinktis kitokią įvykių interpretaciją, neretai pasiremdamas vaizdžiais palyginimais, pvz.:

398) *diel_nīēku nārēk kūrūoktē* // 72

399) *ōns jōukōu / nārēk ĩmtē i_gālva* // 135

400) *nabiēdavūokis / kōl_bīēdūos nātōri* // 41

401) *laikikis / ka_pāskōu narēktōm tōmpītē kāp_kūoki nagīvīēli* // 249

402) *blūogā blūogā / àlì vēs_gērāu kāp_pasēkūorōsēm* // 24

Kartais paguoda gali būti ironiška, pvz.:

403) *nō ęr_ęšsērīnka ęš_vēsa blūda mēsūos vērši ōudega* // 48

Pats kalbėtojas mėgsta atsisakyti kito asmens dėmesingumo, o sulaukęs nepalankaus dėmesio žada nepasiduoti, pvz.:

¹¹⁹ *skudrūmas* – ‘apsukrumas, miklumas’ KTŽ 371

¹²⁰ *užsikišti, ~a, ~o* – 2. ‘pasikliauti, remtis’ KTŽ 165

¹²¹ *pliuškis, ~ė* – ‘kas nerimtas’ KTŽ 310

¹²² *trīdalas* – ‘karštakošis’ KTŽ 454

¹²³ *negalėti pašikti* – ‘negalėti padaryti’, plg. KTŽ 495

¹²⁴ *žadėti, žada, ~ėjė* – 2. ‘skirti, lemti’ KTŽ 495

404) *vø_tø_nàsẽrk_na_sáva_lẽgø / narúpĩnkis_õž_mõnì // 31*

405) *kãp_tø_mõn / tẽp_ãš_tãu / pĩrãgs_priš_pirãga / vãkãli // 299*

4. APIBENDRINIMAS

Pamėginus skirtingą emocijų raišką iliustruojančius KTŽ kalbančiojo teiginius apie save ir kitus sugrupuoti pagal pasirinktų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–neapibrėžta individo raiška: lokalizacija laike–lokalizacija erdvėje–lokalizacija bendruomenėje / bendradarbiavimas*, išryškėja emocijų visapusiskumo galimybės bet kuriame iš dėmesio nukreipimo taškų. Kai kuriems raiškos modeliams būdingas dažnesnis pasikartojimas visame KTŽ (tai sietina ir su apskritai dažnesne tokių pasisakymų vartojimo tikimybe). Dažniau reiškiamų emocijų tipai (atpažįstami iš tam tikrų temų ir frazių savitumo) 1 lentelėje pažymimi ryškesnio fono langeliu. Apibendrinant straipsnyje aprašytus KTŽ kalbančiojo asmens emocinį lauką atskleidžiančio diskurso ryškesnius bruožus, akivaizdžiai matyti, kad kiekviena dėmesio nukreipimo kryptis (į save, į adresatą, į trečią asmenį, į aplinką) yra skirtingai susijusi su tam tikrų emocijų atskleidimo tikimybe.

Natūralaus kasdienybės diskurso dokumentavimu pasižymintis KTŽ fiksuoja glaudų kalbančiojo ir jo adresatų santykį, todėl šio žodyno kalbančiojo *mano aš* sąmoningai atskleidžiantiems apibūdinimams nebūdingos oficialaus prisistatymo reikalaujančios specifikacijos. Kalbančiojo *aš* eso dažniausiai susijęs su tam tikra predikacija, padedančia išreikšti ryškiausių jį valdančių emocijų lauką, pavyzdžiui, užuojautą (*èsø túoki mẽnksũtonãlẽ*, žr. 22 pavyzdį), pastovumo poreikį arba netikėtumų ir naujovių baimę (*pri_tã žẽmẽi_èsø prisẽrẽšẽs*, žr. 23 pavyzdį), pasitikėjimą savimi, atsiskleidžiantį stiprumo ar pranašumo deklaravimu (žr. 30–31 pavyzdžius). Panašios struktūros formuluotės pasirenkamos ir nusakant laikiną fizinės būklės ir išvaizdos pasikeitimą (*èsø nušãlõsi / nučõškõsi*, žr. 78 pavyzdį) arba fizinį ar dvasinį savo nepajėgumą (*èsø nagãlĩngs, èsø sõsẽgãũžẽs*, žr. 35, 41 pavyzdžius). KTŽ kalbantysis rodo dėmesingumą sau (dažnai kiek vėluojantį), nurodydamas savo sveikatos sutrikimus (*mõna rõnkas plẽišiẽ, mõn vẽdõrẽ õžtõka*, plg. 37, 38 pavyzdžius). Trumpalaikes būsenų pasikeitimo situacijas jis gali nusakyti palyginimais (*kãp žõrkẽ, kãp vẽštã, èsø tẽp_kãp_kãrtẽ vẽdãms*, plg. 77, 78, 41 pavyzdžius), o savo sugebėjimus ar nuovoką pabrėžti frazėmis *ãš múokõ, ãš gãlõ, tãs mõn_ĩr* dažnai su ryškia nuoroda į save (*ãš pãts*). KTŽ kalbėtojas savo pomėgius ir vertinimus mėgsta išsakyti netiesiogiai – eliminavimo būdu paryškindamas tai, kas nepatinka. Siekdamas susigrąžinti saugias savo asmeninės erdvės ribas (jas gali pažeisti per daug artimas kito asmens buvimas šalia, kvėpavimas, piktas ar įdėmus žvilgsnis, užgaulus kalbėjimas), kalbantysis

pasirenka draudimus ar nurodymus, dažniausiai grindžiamus neiginiu ir savęs paties kaip objekto nuoroda: *monės / mon / moni / mona* (žr. 60–71 pavyzdžius).

1 LENTELĖ. KTŽ užfiksuotų frazių emocinės raiškos sutelkties pasiskirstymas pagal kalbėjimo strategijų

<i>Įsipareigojimai</i>	<i>Kalbant išryškėjanti emocija</i>	<i>apie save</i>	<i>nurodymais adresatui</i>	<i>apie trečią asmenį</i>	<i>neutralizavus individualią reikšmę</i>	<i>apie laiką</i>	<i>apie erdvę</i>	<i>apie veiklą ir buvimą kartu</i>
<i>Moduliuojantys</i>	rūpestis / nerimas	+	+	+	+	+	+	+
	pasitikėjimas	+	+	+	+	+	+	+
<i>Vertinamieji</i>	pasididžiavimas	+	+	+	+	+	+	+
	gėda	+	+	+	+	+	+	+
<i>Esminiai</i>	rūpinimasis, užuojauta	+	+	+	+	+	+	+
	įvertinimas	+	+	+	+	+	+	+
	meilė / dėmesys sau	+	+	+	+	+	+	+

Kitokio pobūdžio, jau ne asmeninės erdvės apsaugai skirti, KTŽ kalbančiojo nurodymai akivaizdžiai perteikia rūpinimąsi. Jis gali būti susijęs su pačiu adresatu, jo sveikata, buvimu, laikysena, elgesiu, taip pat su bendros tvarkos gyvenamoje erdvėje palaikymu ar paklusimu padoraus elgesio taisyklėms. KTŽ gausu kalbančiojo nurodymų dėl netinkamos adresato išvaizdos. Tokiais paliepimais ar klausimais patariama nepalikti namų erdvės, kol nebus atsižvelgta į pastabą. Pareikšdamas pastabą, kuri gali skambėti kaip priekaištas, KTŽ kalbantysis stengiasi apsaugoti adresatą nuo galimų pašiupų ir nereikalingo dėmesio. Taip netiesiogiai pasirūpinama reikiamu adresato pasitikėjimo už namų ar savo kiemo ribos lygiu. Nemenką tiesioginių nurodymų adresatui dalį sudaro pastabos dėl atliekamų darbų kokybės ar veiklos tempo – darbas neturi būti dirbamas nei

per lėtai (tada adresato veikla taptų nepageidaujama), nei per greitai (tai trukdytų sėkmingai ir nepavargstant atlikti užduotį).

Kalbant apie trečiąją – paprastai pokalbyje nedalyvaujančią – asmenį, pašnekovo dėmesys kreipiamas į aptariamo asmens veiklą, sugebėjimus ir elgesį, ypač į mokėjimą bendrauti, tvarkingumą ir rūpinimąsi kitais. Tokiose pokalbių atkarpose dažnai apibūdinama asmens išvaizda, išskirtiniai jos požymiai tampa papildomu asmens atpažinimo (apibrėžtumo) ženklu. Vertinimas dažnai būna susijęs ir su aptariamo asmens pasitikėjimo lygiu. Menkesnio pasitikėjimo, barami, skriaudžiami ar sėkmingumu nepasižymintys asmenys dažniausiai apibūdinami su užuojauta, kurią rodo subjekto įvardijimas deminutyvu ar vargingumą nurodančiu daiktavardžiu (plg. *žmogielis*, *nabagas*, *nabagė*, *nabagėlis*, *nabagūtis* KTŽ 248). Teigiamai vertinami sveika nuovoka ir užsispyrimu pasižymintys asmenys.

Siekdamas individualios savojo *aš* ir pašnekovo *tu* reikšmės neutralizacijos, norėdamas perteikti elgesio maksimas ir apibendrinimus, kalbantysis renkasi neapibrėžtumu pasižyminčias kalbėjimo strategijas. Jomis saugu pasiguosti (plg. 248 pavyzdį), pateikti reikalavimus, nurodyti taisykles (žr. 250–254 pavyzdžius) ar saugiai išreikšti džiaugsmą arba grožėjimąsi (žr. 249 pavyzdį).

Aptartos KTŽ kalbėtojo kalbinės strategijos, pagrįstos pasipasakojimu, tiesioginiais apibūdinimais ir nurodymais ar universaliomis elgesio taisyklėmis ir modeliais, pokalbiuose persipina.

Daugelio KTŽ kalbėtojo pasakymų tikrąją priežastį padeda suvokti KTŽ diskurso atkarpos, rodančios realią kalbėtojo situaciją tam tikrame gyvenimo etape ir atskleidžiančios glaudžią kalbėtojo kasdieninės veiklos sąsają su įsipareigojimais. Pasakymai, nurodantys buvimo laike, erdvėje ir bendruomenėje patirtis ir vertinimus, leidžia suvokti, kodėl kartais perdėm sureikšminamas dėmesys tvarkai, o kartais pasižymima nedėmesingumu ne paties artimiausio rato asmeniui. Su laiko nuorodomis susiję pasakymų modeliai rodo KTŽ kalbėtoją kasdienybės veiklą suvokiantį kaip nuolatinį spirale besisukančią judėjimą į priekį. Norinčiam sėkmingai įveikti kasdienybės užduotis, tenka sparčiai suktis, o gyvenamoji erdvė turi ribas, kuriose išbūti padeda nuolatinio dėmesio ir tvarkos reikalaujančios taisyklės. Laike ir erdvėje žmogus niekada nebūna vienas. KTŽ iškylančios žemaitiško pasaulėvaizdžio ribos rodo kalbantįjį balansuojant tarp siekiamybės būti savarankišku ir noro bei galimybių bendradarbiauti, būti kartu kitais. Konkreti situacija lemia, ar kolektyviškumas atrodo labai pageidaujamas, ar priverstinis. Ištikus nelaimi KTŽ kalbantysis pašnekovą ragina laikytis ir nepasiduoti ir taip jį spraudžia į aplinkybes, kuriomis yra reikalingi susikaupimas, ištvermė ir tvirtas charakteris, pvz.:

406) *numėrtėis vėsumėt šokšòbsi / gīvėntę / vò // 240*

IŠVADOS

Remiantis KTŽ iliustracine medžiaga, straipsnyje aptarti ryškiausi kalbėjimo modeliai, kuriais šiaurės žemaičių kretingiškių tarme kalbantis žmogus atskleidžia požiūrį į save ir savo aplinką. Pabandžius skirtingas įsipareigojimus pagrįstų emocijų raišką iliustruojančius KTŽ pavyzdžius grupuoti pagal pasirinktų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–neapibrėžta individo raiška: lokalizacija laike–lokalizacija erdvėje–lokalizacija bendruomenėje / bendradarbiavimas*, išryškėja emocijų visapusiškumo galimybės bet kuriame iš dėmesio krypties pasirinkimo taškų. Kai kuriems kalbėjimo modeliams būdingas dažnesnis pasikartojimas visame KTŽ (tai sietina su apskritai dažnesne tokių pasisakymų vartojimo tikimybe). Apibendrinant straipsnyje aprašytus KTŽ kalbančiojo emocinį lauką atskleidžiančio diskurso ryškesnius bruožus, tampa akivaizdu, kad kiekviena dėmesio nukreipimo kryptis (į save, į adresatą, į trečią asmenį, į aplinką) skirtingai susijusi su tam tikrų emocijų atsiskleidimo tikimybe. Kalbėdamas apie save, KTŽ kalbantysis ryškiausiai atskleidžia vieną iš esminių įsipareigojimų – meilę sau. Tiesioginiais nurodymais pagrįstas bendravimas su adresatu labai ryškiai atskleidžia rūpinimosi emocijų raišką. Rūpinimasis ir pasitikėjimas labiausiai išryškėja ir kalbant apie veiklą ir buvimą kartu. Kalbančiojo pasisakymai apie trečiąjį asmenį ir elgesio maksimos bei apibendrinimai dažniausiai pagrįsti vertinimu. Rūpesčio ar nerimo emocija išryškėja kalbančiajam aptariant buvimą laike ir erdvėje.

Straipsnis pagrįstas prielaida, kad rūšiuojant vienokių ar kitokių kasdienybės situacijų išprovokuotus pasakymų modelius, iš KTŽ visumos galima sudėlioti tam tikrą kalbančiojo, perteikiančio daugybės nuasmenintų individų patirtis ir pasisakymus, paveikslą. Sudėliotieji žemaičio emocinio lauko kontūrai dar turi būti tikslinami, palyginimui pasitelkiant žemaičiams būdingų psichikos ypatybių suvestinę, pateikiamą Etninės priklausomybės determinuotų psichinių reiškinių tyrime¹²⁵, bet tai jau kitas tyrimo etapas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleksandravičius Juozas 2011: *Kretingos tarmės žodynas*, sud.: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Atkočaitytė Daiva 2002: *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

¹²⁵ Šio tyrimo aprašymą žr. Blumas 1997.

Babickienė Zofija, Jasiūnaitė Birutė, Pečeliūnaitė Angelė, Bagužytė Rūta 2007: *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė: tarmės tekstai su komentarais ir žodynėliu*. Vilnius: Baltos lankos.

Bliumas Remigijus 1997: Aukštaičių ir žemaičių etnine priklausomybe determinuotų psichinių reiškinių savitumai. – *Psichologija* 17, 25–57.

Dumont Louis 2002: *Esė apie individualizmą*. Vilnius: Baltos lankos.

Girdenis Aleksas 1967: *Mažeikių tarmės fonologinė sistema*. Filologijos mokslų kandidato disertacija. – *Kalbotyros darbai* I, aut. Girdenis Aleksas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 89–119, 120–160.

Girdenis Aleksas, sud., 1996: *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.

Harré Rom 2008: The Discursive Turn in Social Psychology. – *The Handbook of Discourse Analysis*, 688–706.

Haspelmath Martin 2000: *Indefinite Pronouns*, Oxford: Oxford University Press.

Helm Bennet W. 2009: Self-love and the structure of personal values. – *Consciousness and Emotion Book Series* 6, 11–32.

Hills Michael D. 2002: Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. – *Online Readings in Psychology and Culture* 4. Prieiga internetu: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=orpc>.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2004: Laiko kategorija ir laiko formos. – *Gramatinių kategorijų tyrimai (Lietuvio kalbos gramatikos darbai 2)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 121–140, 169–170.

Judžentis Artūras 2012: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kajėnas Gediminas 2013: *Justinas Lingys. Tarp formos ir turinio*. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-15-justinas-lingys-tarp-formos-ir-turinio/99785>.

Kalniuvienė Laimutė, par., 2007–2008: *Taip kalbėjo mūsų senoliai. Žemaitiškai žodžiai, posakiai, išsireiškimai*: Prieiga internetu: http://www.klavb.lt/EL_LEIDINIAI/KRASTOTYRA/kretinga.

Kurkowska-Budzan Marta, Zamorski Krzysztof 2009: From the editors. – *Oral history: The challenges of dialogue*, 11–18.

Kluckhohn Florence R., Strodbeck Fred L. 1961: *Variations in value orientations*. Evanston, IL: Row, Peterson.

Mikulėnienė Danguolė 2011: Juozo Aleksandravičiaus lituanistinė ir pedagoginė veikla. – *Kretingos tarmės žodynas*, autorius Juozas Aleksandravičius, sud. Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, VII–XII.

Murinienė Lina 2007: *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pabrėža Juozas 2017: *Žemaičių kalba ir rašyba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.

Pabrėža Juozas, Marcišauskaitė Vida, Leskauskaitė Asta, sud., 2013: *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pakalniškis Vaidotas 2001: Žemaitiškumas globaliame pasaulyje. – *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10), 199–216.

Papaurėlytė Silvija, Župerka Kazimieras 2010: Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. – *Kalbos kultūra* 83, 185–201.

Petreikis Tomas 2012: Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. – *Tautosakos darbai* 43, 85–108.

Phillips Louise 2011: *The Promise of Dialogue. The dialogic turn in the production and communication of knowledge*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Rosinas Albertas 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rutkovska Kristina 2017: Namai. Šeima. – *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, autoriai: Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena. Vilnius: Akademinė leidyba, 87–148.

Skouds 2018: *Žemaičių žodynas*, sudarė Kultūros ir turizmo skyrius. Prieiga internetu: <http://www.skouds.lt/lt/zemaiciu-zodynas>.

Tarmių tekstyno duomenų bazė 2018: Sudarė Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <http://tarmiuaryhyvas.lki.lt/pradinis.php?sutrump=bnd>.

Ulvydas Kazys 1971: *Prieveiksmis*. – *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mintis, 425–576.

Vaišnienė Daiva 2011: „Kretingos tarmės žodynas“: pagrindiniai medžiagos pateikimo principai. – *Kretingos tarmės žodynas*, autorius Juozas Aleksandravičius, sudarė: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, XX–XXXVI.

Valeckienė Adelė 2006: Įvardis. – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 251–282.

Vanagienė Birutė 2014: Pratarinė. Įvadinės pastabos. – *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 23–28.

Vanagienė Birutė 2014–2015: *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Žemaitėškė anekdotā 2018. Prieiga internetu: <http://samogitia.mch.mii.lt>.

Žimkutė Simona 2008: R. Balsys: *žemaičiai – narsūs, atkaklūs ir laisvi*. Prieiga internetu: www.delfi.lt/news/daily/lithuania.

Expression of Samogitian Identity: Putting Together the Examples from *Kretinga Dialect Dictionary* (2011) into a Single Picture

SUMMARY

Based on the illustrative material used in the *Kretinga Dialect Dictionary* (KDD), the article discusses the most prominent utterance models chosen by the speakers of the Northern Samogitian dialect of Kretinga by which the speaker reveals the attitude towards him/her and his/her environment. An attempt to group the KDD speaker's utterances illustrating different realizations of commitment-based emotions by the functionality of the chosen phrases on the axis *I – you – third person – individual's indefinite expression: localization in time – localization in space – localization in community / cooperation* raises the possibility of versatile emotions at any point of choosing the focus of attention. It is noteworthy that more frequent repetition is characteristic of certain utterance models in the whole KDD (it is also linked with a generally greater probability of using such utterances in real speaking situations). The summary of more prominent features of the discourse revealing the emotional field of the KDD speaker, which are described in the article, makes it clear that each focus of attention (directing attention towards oneself, towards the addressee, towards the third person, towards the environment) is linked with the probability of revealing certain emotions to a different intensity. When speaking about oneself, the KDD speaker reveals one of the major commitments – love for oneself – most clearly. The communication with

the addressee based on direct instructions reveals the expression of caring emotions very clearly. Caring and trust are most vivid when speaking about activities and being together. The KDD speaker's utterances about the third person and the maxims and generalizations of behaviour are usually based on evaluations. The emotion of anxiety/worrying comes to the fore when the KDD speaker discusses localization in time and space.

The article is based on the assumption that an attempt to group certain utterance models provoked by some daily situations out of the entirety of illustrations presented in the KDD enables us to assemble a certain picture of the SPEAKER representing the experiences and utterances of the multitude of depersonalized individuals. The outline of the Samogitian's emotional field shaped in this study should be further revised and highlighted by also referring to the Summary Table of the Psychic Characteristics of Samogitians established in the Research of Ethnically Determined Psychic Phenomena (cf. Bliumas 1997). But that is already another stage of the study.

Įteikta 2018 m. gruodžio mėn. 10 d.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jurate.pajediene@lki.lt